

To Cite This Article: Ar, M. (2023). Millî Görüş Hareketi'nin toplumsal cinsiyet politikası: Bir feminist jeopolitik denemesi. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 50, 221-246. <http://dx.doi.org/10.32003/igge.1233109>

MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN TOPLUMSAL CİNSİYET POLİTİKASI: BİR FEMİNİST JEOPOLİTİK DENEMESİ

The Gender Politics of the Millî Görüş Movement: An Essay in Feminist Geopolitics

Mazlum AR

Öz

Bu çalışmanın amacı, Millî Görüş Hareketi'nin jeopolitik tahayyülünün cinsiyetçi kurulumunu ve toplumsal cinsiyet politikasına yönelik ideolojik söylem ve pratiğini analiz etmektir. Araştırmanın veri seti; Millî Görüş siyasi partilerinin katılım sağladığı genel seçim dönemlerine ait milletvekili kesin aday listeleri, parti programları ve seçim beyannamelerinden elde edilmiştir. Siyasal partilerin kadın kimliğine yönelik ifadeleri eleştirel söylem analiziyle değerlendirilmiş ve tematik bağlantıları içerik analizi tekniğiyle çözümlenerek kavramsal ilişki ağları oluşturulmuştur. Ayrıca milletvekili kesin aday listelerinden elde edilen veriler ArcGIS programı aracılığıyla haritalandırılarak kadın temsil pratiğinin mekânsal dağılımları görselleştirilmiştir. Sonuç olarak çalışmada, Millî Görüş'ün toplumsal cinsiyet politikasının türdeş bir kurulumuna dayandığı ve temsil pratiğinin eril bir coğrafi semiyolojiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürcülük, Feminist Jeopolitik, Millî Görüş, Siyasal İslam, Temsil, Toplumsal Cinsiyet

Abstract

The aim of this study is to analyze the Millî Görüş Movement's geopolitical imagination and its ideological discourse and practice on gender politics. The data set for the study was obtained from the parliamentary candidate lists, party programs, and election manifestos of the general election periods in which Millî Görüş political parties participated. The statements of the political parties on women's identity were evaluated through critical discourse analysis, their thematic connections were examined through content analysis techniques, and conceptual relationship networks were formed. In addition, the data obtained from the parliamentary candidate lists was mapped through ArcGIS software to visualize the spatial distribution of the practice of women's representation. As a result, it has been determined in the study that the gender policy of Millî Görüş is based on a homogeneous setup and its representation practice has a masculine geographical semiology

Keywords: Multiculturalism, Feminist Geopolitics, Millî Görüş, Political Islam, Representation, Social Gender

* Sorumlu Yazar: Arş. Gör. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, [✉ mazlum.ar@ahievran.edu.tr](mailto:mazlum.ar@ahievran.edu.tr)

GİRİŞ

Modern siyasal kültürün temel dinamiği olarak halkın (*demos*) iktidarı (*kratos*) anlamına gelen demokrasi kavramı “*temsil*” dinamiği üzerinden meşruiyetini kazanmaktadır. Temsil kavramı, Latince “*var etmek, ortaya çıkarmak veya yeniden sunmak*” anlamlarında “*repraesentare*” ifadesiyle kullanılırken (Vergin, 2000, s. 312) İngilizcede “*representation*” (Pitkin, 2014, s. 6-7) kavramıyla karşılanmaktadır. Türkçede “*birinin ya da topluluğun adına davranmak, belirgin özellikleri ile yansıtmak, sembolü olma, simgeleme*” (TDK, 2022) içerimi ile Arapça “*msl*” kökünden gelen “*mişâl*” sözcüğünden türetilmiştir (Demirel & Durgu, 2017, s. 358). Özellikle siyaset biliminin gündeminde yoğun bir şekilde yer alan temsil kavramı, Orta Çağ'da yaşanan sosyoekonomik değişimler sonucunda beliren ihtiyaçları karşılamak üzere monarşik yapının bir aparatı olarak ortaya çıkmıştır (Dahl, 1993, s. 29). Günümüzde ise “*herhangi bir birey ya da kurum adına eylemde bulunmak*” bağlamı ile toplum adına karar alma ve toplumsal çeşitliliği yansıtmaya anlamında (Örs, 1997, s. 25) kullanılmaktadır. Fakat temsil kavramının ilgili liberal demokrasi formülasyonu farklı kimlikleri türdeş bir anlatı içerisinde tahakküm altına almak amacıyla eril iktidar(lar)ın hegemonyasında araçsallaştırılabilmektedir. Bu kurulumla bir tepki olarak ortaya çıkan Eleştirel Feminist Teori, eşit olmayan iktidar pratiklerini çözümlenmeye ve gücün “*patriarkal*” inşasını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır (Timisi, 2011). 1920'li yıllara kadar etkili olan Birinci Dalga Feminizm, 1960 ve 1990'larda sırasıyla İkinci ve Üçüncü Dalga Feminizm hareketleriyle önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Teorik yapısında ortaya çıkan değişim, eşitliğin politik mücadelesini sürdürürken (Marshall, 1999, s. 240) ayrıca özcü bağlamının da sorgulanmasına imkân tanımıştır. Modern dönemin meta anlatılarından postmodern sürecin çoğulcu söylemine geçişte feminist kuramda beliren dönüşüm, farklı coğrafyalarda kadın-erkek arasındaki iktidar ilişkilerinin yeniden çözümlenmesini sağlamıştır. Böylece siyasal kurulumun metodolojik ön yargıları aşarak feminist araştırmaların odağında kültür de yer almıştır (Marston, 1990).

Eleştirel geleneğin bir iz düşümü olarak feminist teoride gerçekleşen paradigmatik değişim, coğrafya disiplininde de artarak yoğunluk kazanmış ve alanın interdisipliner bir boyut kazanmasına imkân tanımıştır (Bilgili, 2017; Ar, 2020b). Sistematik coğrafyanın bir gereği olarak özellikle 1980 sonrası süreçte mekânsal incelemelerin kantitatif bağlamdan sıyrılmasıyla (Bekaroğlu & Anlı, 2020) öznenin çok boyutlu analizine yönelik çalışmalar artarak devam etmiştir (Özgen, 2010). Özellikle beşerî coğrafyanın diğer disiplinlerin bilgi kuramsal temellerinden beslenerek radikal, feminist, davranışsal coğrafya gibi tematik alt bilim dallarıyla eleştirel bir boyut kazanması da verili olarak kabul edilen yapısal edimlerin sorunsallaştırılmasına olanak tanımıştır. 1980 sonrası süreçte postyapısalcı epistemolojiden hareketle ontolojik yapısallığını yeniden şekillendiren eleştirel jeopolitik yaklaşımı da bu dönüşümden etkilenmiştir. İktidar pratiklerini meşrulaştıran klasik jeopolitik yaklaşımın aksine eleştirel jeopolitik, bilgi/temsil düzeyinde mekânın siyasallaştırılma dinamiklerini formel, pratik ve popüler jeopolitik (Toal, 1989) gibi alt araştırma alanları aracılığıyla ele almaya başlamıştır. Böylece coğrafyanın temel bileşenleri olarak birey/mekân düalizminin ara formlarını oluşturan kimlik, kültür vb. olguların siyasal bağıntılarını görünür kılmaya çalışmıştır. Sistematik zeminde coğrafyanın feminist söylem ile olan ilişkisi, mekân pratiklerinin multidisipliner bağlamını da genişleterek (Ar, 2020a, s. 152) genelde beşerî coğrafyanın özelde ise siyasal coğrafyanın maskülen sınırlarını aşmasına olanak tanımıştır. Özellikle Michel Foucault ve Edward Said gibi postyapısalcı ve postkolonyalist teorisyenlerden etkilenerek apolitize edilmiş siyasi coğrafyayı eleştirel mevziye indirgeyen coğrafyacılar (Simon Dalby, John Agnew, Gerard Toal vb.), iktidar pratiklerini sorgulamanın eklektik çerçevesini bilgi/güç diyalektiğinde yeniden şekillendirmişlerdir. Paradigmatik değişim iktidar uygulamalarını sorunsallaştıran ve yeniden çözümleneyen feminist jeopolitik (Dixon, 2016, s. 11) yaklaşımın eleştirel jeopolitiğin ayrı bir dalı olarak gelişmesine imkân tanımıştır.

Bir manipülasyon aracı olarak kadın kimliğine yönelik özcü siyasal üretimi sorgulayan feminist jeopolitik (Dowler & Sharp, 2001; Waylen, 1996, s. 98), ideolojik aktörleri merkeze alarak çözümlenmeye çalışmaktadır. Bu dinamiği onu aynı zamanda kültürel coğrafyanın araştırma alanı olarak çokkültürcü kimlik siyaseti ile eklektik kılmaktadır. Çünkü çokkültürcülük, güç yapılarını sorunsallaştırmakta ve kültürel kimlikleri kamusal mekândan soyutlayan düzenlemelere karşı çıkararak kimliğin siyasal olarak tanınma mücadelesini vermektedir (Taylor, 2018, s. 46). Yeni bir olgu olmayıp, 19. yüzyıl kadın hareketine ve siyasal coğrafyaları yeniden şekillendiren ulusalcı hareketlere dayanan (Calhoun, 1995) bu çıkış, çokkültürcülüğü iktidar pratiklerini sorunsallaştıran jeopolitiğin ayrılmaz bir parçası kılmaktadır. Dolayısıyla mekâna dair dinamikleri yerel ve küresel bağlamda

tasavvur etmenin ve yazmanın bir yolu olarak jeopolitik hem siyasetin ideolojik anlamı hem de kültürler hakkındaki bilgi inşasının odak noktası olarak çokkültürcü kimlik siyaseti ile anlamlı bir bütünlük sağlamaktadır. Fakat feminist jeopolitiğin ve çokkültürcü kimlik siyasetinin belirtilen ilişkiselliğinin literatürde göz ardı edildiği ve her iki teorik yaklaşımın salt kültürel grup talepleri zemininde incelendiği belirlenmiştir. Bununla birlikte siyasal aktörlerin kültürel farklılıklardan soyutlayarak cinsiyetleştirdiği eril coğrafyanın ideolojik tasarımlarının analiz edilmediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı, mekân ve ona dair sosyokültürel dinamiklerin yönetimine talip siyasal bir aktör olarak Millî Görüş Hareketi'nin toplumsal cinsiyet politikasını ideolojik söylem/pratiği zemininde analiz etmektir. Bu kapsamda, Millî Görüş'ün jeopolitik tahayyülünün cinsiyetçi kurulumu değerlendirilerek kültürel çeşitliliğin bir alt kategorisi olarak toplumsal cinsiyet kimliğine dair mekânsal sosyolojiyi maskülen semiyoloji lehine nasıl kurguladığı incelenecektir.

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Feminist Jeopolitik ve Çokkültürcü Bir Tanınma Siyaseti Olarak Kadın Kimliği

Çokkültürcülük, bireyi ve toplumu var kılan kültürel değerlerin bir savunucusu olarak çeşitliliğin kimlik siyasetini imlemektedir (Kymlicka, 1998, s. 35). Bundan ötürü kadın kimliğinin siyasal tanınma mücadelesi konusunda de özel bir çaba göstermektedir. Zira kadın kimliği, kültürel bir kategori olarak tanınmaktan ziyade sadece cinsiyetçi kimliği ile hak arayışlarının mevzu olarak görülmektedir (Habermas, 2002). Dolayısıyla toplumsal cinsiyet açısından kadın kimliğinin esas sorunu, eril tahakkümün yok etmeye çalıştığı bir unsur olma durumu değildir. Daha ziyade iktidar aktörlerinin, kadın kimliğine dair kültürel çeşitliliğin farkında olmaması ve özcü dinamikler üzerinden kurguladığı kadın kimliğini sömürü aracı olarak kullanmasıdır. Çokkültürcülüğün seslendirmeye çalıştığı temel argüman, kadının kimliğinin kültürel farklılıklarıyla tanınmadığı ya da yanlış tanındığıdır (Taylor, 2018, s. 95). Diğer önemli bir argüman, kadınların taleplerine yönelik siyasal temsilin evrensel ve homojen bir tanımlamaya bağımlı bırakılmayacağı savunusudur (Douzinas, 2002, s. 387). Bu hususta çokkültürcülüğün feminist teoriden ayrıştığı belirtilebilir. Her ne kadar feminist teori son asır boyunca yasal olarak kadınların eşit fırsatları elde etmeleri hususunda resmiyet kazanmış olsa da bu kazanım kadınların kültürel çeşitliliğine yönelik eşitsizliği ortadan kaldırmamıştır (Taylor, 2018, s. 133). Fakat çokkültürcülük, özcü düşüncüyü tanınma sorunsalının temel unsuru olarak ele alır. Her ne olursa olsun kadınlardan müteşekkil bir topluluğun özcü bir kültürel topluluğa karşı ortaya konulabilecek en büyük kazanım olduğunu savlar. Kadınların kendine özgü bir kültürü olduğu durumundan hareketle kimliğine pozitif bir ontoloji atfeder (Sedinger, 2002, s. 47). Böylece feminist teorinin tanınma mücadelesini kültürel çoğulculuk zemininde yeniden yorumlar.

Somut bir ideoloji olarak sosyopolitik gerçekliği sorunsallaştıran çokkültürcülük, statükoyu değiştirmeye çalışarak iktidar aktörleri tarafından verili dinamiklerle ele alınan toplumsal olguları bağlamına göre seçer, geliştirir ve yeniden örgütler (Modood, 2014, s. 15). Temsilin sadece kurumsal bir güvence bütünü olduğu kavrayışına karşı çıkarak demokrasiyi asli görevine davet eder (Touraine, 2019, s. 24). İktidarın temsiller aracılığıyla kültür ve kimliği nasıl türdeş kıldığı ve mekânın temel öznesi olarak bedenlere yönelik biyopolitik sınırları nasıl inşa ettiği ile ilgili çözümlenmeleri çokkültürcü kimlik siyaseti çıkışıyla gerçekleştirir. Böylece çokkültürcülük aynı coğrafyayı paylaşan toplulukları bir arada tutan formülün kültürel farklılıklara göre yeniden tanımlanmasını ve kültürel grupların bu yeniden tanımlanmada kültürel kodlarıyla temsil olunmasını talep eder (Yürüşen, 2001, s. 121). İktidarın yer politikasına yönelik homojenleştirici kültürel pratiğine meydan okur. Dolayısıyla çokkültürcülüğün siyasetin artık yalnızca anayasal veya kurumsal bir yapı olarak değil, derinden hissedilen güç ilişkileri meselesi olduğu kavrayışı onu feminist (eleştirel) jeopolitik ile yoğun bir rezonansa sokar. Çünkü feminist (eleştirel) jeopolitiğin de temel savı, toplumsal bedenlerin iktidar tarafından manipüle edildiği, cinsiyet, ırk ve kültürün de bu manipülasyon stratejileri çerçevesinde yeniden inşa edildiğine yöneliktir. Keza, politik eylemi (kısmen) egemen anlamlar üzerindeki mücadele alanı olarak yeniden tanımlayan (Waylen, 1996, s. 147) feminist jeopolitik, siyasetin sadece belirli kurumlarda değil aksine herhangi bir düzeyde gerçekleşebileceğini savunmaktadır (Kofman & Peake, 1990). Bu yönüyle mekân ve politikanın nasıl kesiştiğine dair bir teoriden ziyade, bilgi üretiminin temellerini (Dowler & Sharp, 2001) sorgulamaya ve açığa çıkarmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla feminist jeopolitik ve çokkültürcülük arasındaki ilişki, farklılıkları

tanımının önemi ile bağlantılıdır. Zira çokkültürcülük iktidarın ideolojik özcülüğüne dayalı sosyal inşasını sorgulayarak kadın kimliğinin çeşitliliğinden soyutlanmasını eleştirirken feminist jeopolitik, kültürel farklılığın ötesine geçmektedir. Böylece toplumsal cinsiyetin diğer baskı ve marjinalleştirme biçimleriyle keşilebilen güç ilişkileri vasıtasıyla coğrafyanın nasıl şekillendirildiğini de dikkate alır.

Feminist jeopolitik akıl yürütme, alternatif ve çoklu güç alanlarından kaynaklanan bir karşı-jeopolitik ile ortaya çıkar. Enformel ağların ve yerel eylemin politik boyutları, feminist eleştirilerin merceğinden bakıldığında dikkat çekici bir özellik kazanır. Çünkü kadın kimliği iktidar tarafından sosyal bir olgu olarak görülse de aslında açıkça politik bir bileşene sahiptir (Singerman, 1994, s. 182). Eril iktidarın yaşayan bedeni bir dizi erkek merkezli anatomik tahayyül sayesinde konumlandığını ve bunların bir aşırılığı olarak gördüğünü varsayar (Drude, et al., 2005, s.22). Sosyopolitik ve mekânsal ilişkileri sorgulamanın bir tezahürü olarak bu yaklaşım, jeopolitik kurulumu sorunsallaştırarak onun böylesine güç yüklü bir siyasetle nasıl bir araya getirilebildiğine dair yeni olanaklar sunar. Jeopolitiğin geleneksel sembolik anlamının ortadan kaldırılması ve terimin jeo/politik olarak ayrı ayrı radikalleştirilmesi gerektiğini ortaya koyarak coğrafi söylem ile siyasi söylem keşiminin polifonik potansiyeline imkân tanır (Toal, 1994, s. 229). Bedenin kendi içinde ve kendisi için var olduğu ve aynı zamanda toplumsal alanın çok ötesine uzanan bir ilişkiler ağının parçası olduğunu savlar (Braidotti, 2000, s. 158). Kadınların jeopolitik tartışmalardan dışlanmasına, “politik” olanın parametrelerini sorgulayarak meydan okur. Siyasal süreçlerin bir yandan günlük deneyimleri nasıl etkilediğini ve diğer yandan onlardan nasıl etkilendiğini inceler. Böylece, jeopolitik söylemi pratikte ve mekânda temellendirerek coğrafi tahayyülde eril iktidarın yeniden üretilme yollarını sorgular (Marston, 2000).

SİYASAL İDEOLOJİ VE KADIN TEMSİLİ

Kadınlar genellikle kendi partilerini kurmak yerine yerleşik partiler aracılığıyla parti politikalarına katılım sağlarlar (Kittilson, 2006, s. 128). Kadınların parti politikalarına katılım düzeyi ise siyasal partilerin özellikleri ile yakından ilişkilidir. *Birincisi*, partinin örgütsel yapısı olup özellikle merkezleşmiş ve kurumsallaşmış partiler kadınların parti politikalarında aktif olma rolünü kolaylaştırmaktadır (Matland & Studlar, 1996). Ayrıca, aktif olma durumu aday seçim düzeyini etkileyerek kadın aday temsili eşitlikçi bir seviyeye doğru taşımaktadır (Caul, 1999). Buna ek olarak, partinin örgütsel farklılıklara yaklaşımı kadınların da katılımını olumlu yönde etkiler. Eğer bir parti genel olarak örgütlü grupların taleplerine karşı olumlu bir yaklaşım benimsiyorsa kadınların temsiliyetini arttırmaya yönelik de pozitif bir eğilim ortaya koyar. *İkincisi*, kadınların parti yönetim organlarındaki nicelik durumudur. Partinin karar verme organlarında kadın temsilcilerin daha fazla yer alması kadınların aday gösterilmesini ve siyasette olabileceği algısını daha da artırmaktadır. Ayrıca, adaylık sürecinde örgütlü ağlar da çok önemlidir. Siyasal partilerin genellikle kadın çıkarlarını veya cinsiyet eşitliğini savunan ve kadınları göreve teşvik eden dahili kadın örgütleri vardır (Wiliarty, 2010, s. 87). Fakat temel bir parti organı olarak görülmeyen bu örgütler kadın kolları üzerinden işlerlik kazanmaktadır. Bu yan kuruluş araçsallığında sosyal faaliyetler ile siyasal destek kazanımı elde edilmeye çalışılmakta ve seçim dönemlerinde kadınlar saha çalışmalarında kullanılarak oy isteme görevi ile görevlendirilmektedir. Partilerin bu hizmetleri yerine getiren organlarında görevli olan kadınların partinin yönetim kademelerinde ve yerel/ulusal mecliste temsilleri ise oldukça sınırlıdır. Ayrıca karar verme mekanizmalarında yetkileri de en alt seviyededir (KADER, 2004, s. 84). *Üçüncüsü* ve en önemlisi, kadınların tüm düzeylerde temsili etkileyen siyasal parti ideolojisidir (Norris & Lovenduski, 1993). İdeoloji, partinin egemen söylemini etkileyerek kadın kimliğinin eşit temsiline imkân tanıyabileceği gibi sembolik bir değer atfederek vitrin görevi görmesine de neden olabilmektedir (Nugent & Krook, 1993). Kadınlar yalnızca rekabetçi olmayan seçim bölgelerinde aday gösterebilir, cinsiyet açısından dengeli bir aday listesi oluşturabilir ya da kazanma şansı çok az olan “*kurbanlık kuzular*” olarak görülebilir (Thomas & André Bodet, 2013). Bu durum aynı zamanda partiyi destekleyen ideolojik tabanın niteliği ile ilgilidir. Örneğin, etno-kültürel dinamikleri çağdaş ilkelerle bağdaştırabilen ideolojik bir taban, muhtemelen toplumsal cinsiyet rolleri konusunda daha fazla kadının temsiline alan açabilecektir. Fakat muhafazakâr tutumunu sürdürmekte ısrar eden siyasal bir taban, kadınların seçimlere katılma arzusunu görmezden gelerek temsil eşitsizliğine neden olabileceği gibi potansiyel aday arzını de etkileyebilecektir (Norris & Krook, 2011; Matland & Studlar, 1996).

Sağ ve sol partilerin kadın politikalarına ve kadın temsiline yaklaşımları değişkenlik göstermektedir. Bu hususta sıklıkla solun kadınlara en çok alan açan ideolojik kesim olduğu vurgulanmaktadır (Duverger, 1955, s. 104). Temel gerekçe sol partilerin kadınlar ve erkekler arasındaki değer yönelimleri ve tutumlarındaki kültürel farklılıklara daha fazla destek sağlamasıdır (Inglehart & Norris, 2000). Aksine sağ partiler; bireyciliği, hükümet kuralları ve düzenlemeleri için sınırlı rolleri tercih etme eğilimindedir. Grup temsiline ilişkin düşüncelere daha az açıktırlar (Girvin, 1988, s. 124). Kadın kimliğinin politik temsiline kültürel çoğulculuğun temel formu olduğu göz önüne alındığında bu durum siyasal partilerin çokkültürcülüğe yönelik tutumlarına da yansımaktadır. Bu hususta sol ideolojiye sahip partiler sosyal adalet söylemine olan bağlılığından ötürü çokkültürcülüğü destekleyebilirken, sağ ideolojiyi benimseyen partiler ise çokkültürcülüğü iktidarı elde etmenin bir aracı olarak görebilmektedir (Westlake, 2018). Kültürel farklılıkların temsil imkânlarını oluşturabilen ya da ortadan kaldırabilen bu uygulamalar siyasal söylem-pratikte farklı seviyelerde işlevsel kılınca da (Zapata-Barrero, 2017) modern demokraside kültürel çoğulculuk temel bir sosyolojik aksiyom olarak kabul edilmektedir. Fakat parti ideolojisinin kültürel çeşitliliğin ve özelde ise kadın kimliği temsiliyeti üzerindeki etkisinin günümüzde önemli oranda azaldığı ifade edilebilir. Bu noktada sol ideolojinin farklılıkların temsili üzerinde daha güçlü bir etkiye sahip olduğu algılayışı yıkılırken, sağ ideoloji de çoğulcu temsile büyük oranda alan açabilmektedirler (Celis & Childs, 2012).

Türkiye’de Kadın Kimliğinin Siyasal Temsili

Modern demokrasilerde kültürel farklılıkların siyasal temsili kapsamında en fazla sorunsallaştırılan olgu kadın kimliğidir. Çünkü kadınların temel haklarının yetersiz temsili önemli boyutlara ulaşmıştır (IDEA, 2023). Demokratikleşmenin ilk evresinden 20. yüzyıla kadar bu durum toplumsal yelpazenin tüm nirengi noktalarında hissedilmiştir. Kadın temsiline Türkiye özelinde yansımaları ise farklı kronopolitik çıktılara sahip olmuştur. 3 Nisan 1930’da Belediye Kanunu ile yerel yönetimlere katılım hakkı (TBMMZC, 1930), 26 Ekim 1933’te köy muhtarlığına ve ihtiyar heyeti azalığına seçilme hakkı (TBMMZC, 1933) ve 5 Aralık 1934’te milletvekili seçme ve seçilme hakkı elde eden (TBMMZC, 1934) kadınların 2018 verilerine göre temsil oranı %17,3 olmuştur. Dolayısıyla Türkiye’nin kadın temsili konusunda demokratik rejime sonradan dahil olan birçok Afrika ülkesinin bile gerisinde kaldığı (IDEA, 2023) anlaşılmaktadır. Böyle bir görünümün oluşmasında her ne kadar siyasal partilerin ideolojik yapısından toplumsal forma kadar birçok faktör etkili olsa da özellikle siyasal yaşamda yaşanan gelişmelerin etkisi daha fazla olmuştur.

Tablo 1: Yıllara Göre Türkiye’de Parlamentodaki Kadın Milletvekillerinin Sayısı/Oranı¹

Seçim Dönemi	Seçim Yılı	Toplam Milletvekili	Kadın Milletvekili	Kadın Temsil Oranı (%)
5. Dönem	1935	399	18	4,5
6. Dönem	1939	429	16	3,7
7. Dönem	1943	455	16	3,5
8. Dönem	1946	465	9	1,9
9. Dönem	1950	487	3	0,6
10. Dönem	1954	541	4	0,7
11. Dönem	1957	610	8	1,3
12. Dönem	1961	450	3	0,7
13. Dönem	1965	450	8	1,8
14. Dönem	1969	450	5	1,1
15. Dönem	1973	450	6	1,3
16. Dönem	1977	450	4	0,9
17. Dönem	1983	399	12	3
18. Dönem	1987	450	6	1,3
19. Dönem	1991	450	8	1,8
20. Dönem	1995	550	13	2,4
21. Dönem	1999	550	23	4,2

1 Tablo 1, TBMM online veri tabanı “Milletvekili Listeleri” bölümünden derlenerek oluşturulmuştur.

22. Dönem	2002	550	24	4,4
23. Dönem	2007	550	50	9,1
24. Dönem	2011	550	79	14,4
25. Dönem	2015	550	98	17,8
26. Dönem	2015	550	81	14,7
27. Dönem	2018	600	104	17,3
28. Dönem	2023	600	121	20,1

Kaynak: <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili-arama/form>

Türkiye’de 1960’lı yıllarda maskülen ideoloji eleştirisi sürecinde olan kadın hareketi Avrupa’da ‘68 sonrası ortaya çıkan ve radikal siyaset ile paralel olarak gelişen İkinci Dalga Feminist hareketin aksine askeri müdahaleler ile kesintiye uğramıştır. Radikal demokrasinin bastırılması ile kadın hareketinin ve hak taleplerinin siyasal alana taşınmasına engel olunmuş ve siyasal statükoda bir tür feminist bilinç oluşması engellenmiştir. Ayrıca her ne kadar Avrupa’da özgürlükçü hareketlerin öncülüğünde feminist hareket gelişmiş olsa da Türkiye’de darbe süreçlerinde eşitlikçi hareketlerin baskılanmasıyla feminist yaklaşım politik alanı dizayn edecek siyasal ve sivil aktörlerden mahrum kalmıştır (Sancar, 2009). Zira bu süreçte feminist hareket İslamcı kadın örgütleri aracılığıyla hak taleplerini siyasal alana taşımaya çalışmış (Sancar, 2009) olsa da siyasal temsilde ortaya çıkan geniş eşitsizlik açığı uzun bir müddet varlığını korumuştur. Bundan ötürü 1934’ten çok partili hayata geçiş sürecine (1946) kadar %3-4 oranında temsil olunan kadın kimliği, militarist müdahalelerin etkisiyle 1999 seçimlerine kadar bu oranın da gerisinde kalacak şekilde (%1-2 aralığında) temsil olunmuştur. 1946 sonrası dönemde kadınların temsil oranında sürekli artış yaşanması (Tablo 1) ise Türkiye’nin daha demokratik bir sürece evrilmesi ve farklı ideolojilere sahip radikal kadın hareketlerin temsili demokrasiye olan etkisiyle açıklanabilir. Türkiye’de kadın hakları ve siyasal gelişim arasındaki kırılmalar siyasal kültürün etkisiyle diğer politik aktörlerin siyasal davranışlarını etkileyerek toplumsal cinsiyet eşitliliğine yönelik tutumlarını da değiştirmiştir. Özellikle sağ partiler kadın kimliğini özel alanla sınırlamış, siyasal alanda ise parti kadın kolları uygulamaları aracılığıyla partinin sosyal faaliyetlerini destekleyici bir olgu olarak kabul etmiştir. Sol ideolojiye sahip partiler ise seçilme hakkının kullanılmasında ve politik uygulama evresinde kadın kimliğinin temsiline sağ partilere nazaran daha yoğun bir şekilde yer vermiştir (Gül & Yonca, 2015).

YÖNTEM

Bu çalışmada, Resmî Gazete ve Yüksek Seçim Kurulu (YSK) dijital veri tabanları üzerinden kamuoyu ile paylaşılan milletvekili kesin aday listelerine ait ikincil veriler kullanılmıştır. Millî Görüş’ün siyasal yaşamda yer edinmeye başladığı 1969 yılından günümüze değin katılım sağladığı genel seçimlere (1973, 1977, 1987, 1991, 1995, 1999, 2002, 2007, 2011, Haziran 2015, Kasım 2015 ve 2018 Genel Seçimleri) ait veriler Millî Selamet Partisi (MSP), Refah Partisi (RP), Fazilet Partisi (FP) ve Saadet Partisi (SP) örneklemleri üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırmada ayrıca Millî Görüş’ün toplumsal cinsiyet ve temsil dinamiğine yönelik söylemini analiz etmek amacıyla siyasal partilerin seçim beyannameleri ve parti programlarına ait veriler kullanılmıştır. Elde edilen veri setine ilişkin sınırlılıklar şunlardır: (a) Millî Görüş’ün ilk siyasal partisi olarak 1970 yılında kurulan (Erbakan, 1993) Millî Nizam Partisi (MNP) herhangi bir seçime katılım sağlamadığından, araştırmanın temsil pratiği ve veri çözümlemesi aşamasında kapsam dışı bırakılmıştır. (b) 1980 Darbesi’nden sonra gerçekleştirilen 1983 Genel Seçimleri’ne RP yasal engellemelerden ötürü katılım sağlayamadığından ilgili seçim verisi analiz dışı bırakılmıştır.

Meta kurulumlara karşı çıkararak güç ilişkilerini çözümlemeye olanak tanıyan eleştirel paradigmanın (Fay, 1993, s. 34) temellendirildiği çalışmada, araştırma problemini bütüncül bir yaklaşımla analiz etmeye olanak tanıyan nitel araştırma (Altunışık vd., 2010, s. 302) yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın veri seti ise içerik ve eleştirel söylem analizi tekniğiyle incelenmiştir. İlk aşamada siyasal partilerin seçim beyannameleri ve parti programlarından elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Bu kapsamda ilgili veri setinde yer alan toplumsal cinsiyet ile ilgili ifadeler doğrudan (Nvivo) kodlama tekniğiyle çözümlenmiştir. Her bir siyasal partinin “kadın” ana kategorisine yönelik alt boyutları analiz edilerek

21 kavram belirlenmiş böylece ana kategori-alt kategori ve kavram ağı bütünselliği sağlanmıştır. İkinci aşamada, veri setleri sosyopolitik ve kültürel yapıyı çözümlenmeye olanak tanıyan (Wodak, 2002'den akt. Ar, 2020b, s. 282) eleştirel söylem analizi tekniği ile incelenmiştir. Bu hususta Millî Görüş siyasal partilerinin seçim beyannameleri ve parti programlarında geçen söylemler değerlendirilerek saptanan kategorik formlar eleştirel bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Son olarak seçim yılları itibarıyla elde edilen istatistik veriler ArcGIS 8.3 programı aracılığıyla haritalandırılmış böylece tematik bağlamın mekânsal dağılımı elde edilerek ilgili bulgular yorumlanmıştır. Çalışmada geçerlilik ve güvenilirliği etkileyen faktörleri ortadan kaldırmak amacıyla ayrıca araştırmacı tarafından bir dizi önlem alınmıştır. Uzman görüşü alınarak içerik analizi ile elde edilen kavramlar arasındaki bağıntı değerlendirilmiş böylece ilgili kavramları refere eden doğrudan alıntılara yer verilerek araştırmanın iç geçerliliği oluşturulmuştur. Veri toplama aracı ve sürecinin açıklanması, veri analiz sürecinin belirtilmesi, veri grubu özelliklerinin ifade edilmesi, veri grubunun seçilme gerekçelerinin ortaya konulması ve kullanılan yöntemin seçim gerekçelerinin açıklanmasıyla da dış geçerlilik sağlanmıştır. İç güvenilirlik ise veri setinin bütünsel olarak analiz edilmesi ve bulguların doğrudan çalışmada verilmesiyle sağlanırken elde edilen verilerin değerlendirme ve sonuç kısmında uygun bir şekilde tartışılması ve veri tutarlılığının uzman eşliğinde kontrol edilmesiyle çalışmanın dış güvenilirliği gerçekleştirilmiştir.

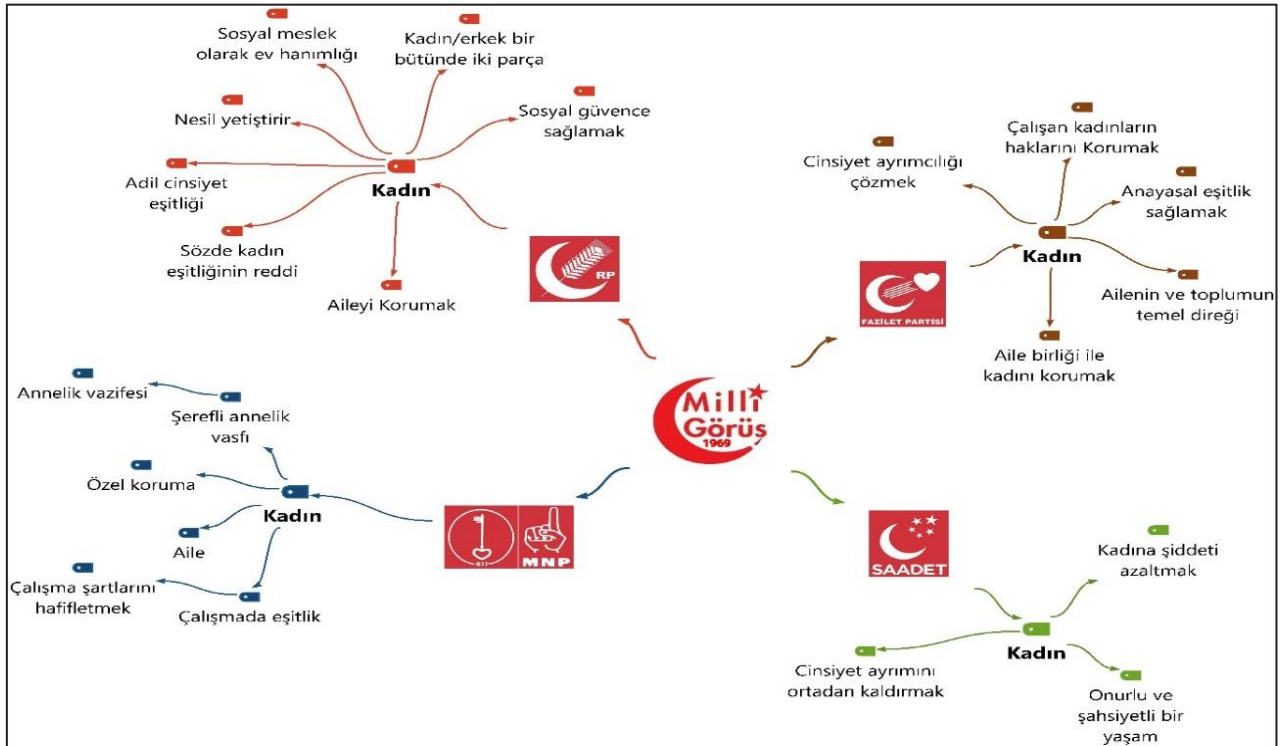
BULGULAR VE TARTIŞMA

Millî Görüş Söyleminde Toplumsal Cinsiyet

Batılılaşmaya dayalı yukarıdan (elitist jeopolitik) aşağıya bir reformizmi benimseyerek 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti, dini pratiklerin devlet düzenleme ve idaresine tabi kılınmasına dayanan güçlü bir laiklik anlayışı inşa etmeye çalışmıştır (Berkes, 2013). Devletin başarısını ve ulusal kimliği potansiyel olarak tehdit eden her türlü farklılık yok sayılarak "öteki" olarak kodlanmış ve kamusal temsil yetleri resmi ideoloji lehine engellenmiştir. Rejimin tepeden inme reformizmi, çok partili siyasete geçişte de elit güdümlü hegemonyasını sürdürmüştür (Heper, 1991, s. 18). Panoptik denetimin gölgesinde "kültürel bölünmeye" (Sarıbay, 2005) bağlı olarak ortaya çıkan sağ ve sol ideolojik aktörler, temsil imkanlarını oluşturma gayretiyle iç siyasal çoğulculuğa alan açacak şekilde politik yaşama eklenmişlerdir. Rejiminin ötekisi konumunda yer alan İslamcı kimlik ise Türk siyasal tarihinde "Müstakiller Hareketi" (Millî Gazete, 2007) tanımlanmasıyla ifade edilen siyasal bir oluşum olarak ilk defa ortaya çıkmıştır. Bağımsız bir yapılanma olarak 1969 seçimlerine katılan "Müstakiller Hareketi", 26 Ocak 1970 tarihinde (MNP, 1970) siyasal bir parti olarak (MNP) ayrıca kurumsallaşmıştır.

MNP, salt İslamcı dinamiklerden ziyade temsil yetersizliğinden ötürü AP (Adalet Partisi)'de yer alan ve sağ siyaset içerisinde geçişken bir özellik gösteren kadroların bir araya geldiği siyasal bir oluşumdur. Bundan ötürü politik söylem ve kimliği milliyetçi/mukaddesatçı bir bağlama sahip olmuştur (Çakır, 2005, s. 546). Dolayısıyla MNP sürecinde sağ ideoloji içerisinde ideolojik formunu tam anlamıyla ortaya koyamayan İslamcı yapı, 11 Ekim 1972'de kurulan MSP ile sağ siyaset içerisinde varlığını yitirme riskini ortadan kaldırmıştır (Bora, 2016, s. 131). MSP ayrıca Millî Görüş'ün de kurumsal inşasının asli mecrası olmuştur. İslami siyaset tarzını kamusal düzeyde ilk defa temsil eden MSP (Erbakan, 1975), İslamcı dinamikleri modern paradigmayla eklektik kılarak (Mardin, 2013, s. 309) mukaddesatçı tonlarda zikrettiği ümmetçiliği toplumsal/çokkültürlü formun subjektif kimliği olarak sunmuştur. Maneviyatçı söylemiyle sağ siyaset ile rekabet içerisinde olan MSP, devletçi tutumuyla sol ideolojiye karşı konumlanarak (Çakır, 2005, s. 547) sağ ideolojinin mirasına sahip çıkmıştır. MSP'nin 1980 darbesiyle kapatılması neticesinde Millî Görüş'ün üçüncü partisi olarak RP, 19 Temmuz 1983'te (Erbakan, 1993) kurulmuştur. RP süreci aynı zamanda Türkiye'de siyasal kültürün maskülen ideoloji aleyhine önemli oranda değişmeye başladığı döneme (ikinci evre, 1980-2000) karşılık gelmektedir. Avrupa'da 1960'larda beliren ve 1980'lerde kurumsallaşarak siyasal edimin temel formlarını inşa eden kültürel çoğulculuğun (İçduygu & Keyman, 1998) yansımaları aynı dönemde Türkiye'de militarist baskılanmadan ötürü kesintiye uğramıştır. Bundan ötürü ilk evre (1960-1980) çoğulculuğun temel edinimleri geç bir kronolojiyle belirlemiştir. Yine de beliren değişim diğer tüm ideolojik yapılanmalarda olduğu gibi RP'nin de siyasal söylem/pratik ve kimliğini büyük oranda etkilemiştir. MNP/MSP'nin dinsel etimoloji merkezli siyasal formasyonundan sıyrılan RP (Yavuz, 2005, s. 596) liberal zeminde çağdaş normlara dayalı olarak daha demokratik bir söylem ortaya koymuştur (Zengin, 1993, s. 29). RP'nin 28 Şubat Postmodern darbesi sonucunda kapatılmasıyla 18 Aralık 1997'de kurulan FP (Kutan, 1998),

Millî Görüş söyleminden uzaklaşarak ideolojik kavramsallaştırmaları İslamcı temellerden soyutlamıştır (Özbudun & Hale, 2010, s. 41). Böylece Millî Görüş, 2000'lere doğru Türkiye'de artış gösteren üçüncü evre siyasal çoğulculuk zemininde ortaya çıkan kimlik taleplerinin politik söylemini, siyasal organizasyonun temel yaşam tarzı olarak sunmuştur. FP'nin laiklik karşıtı faaliyetleri gerekçe gösterilerek (Anayasa Mahkemesi, 1998) kapatılmasıyla 20 Temmuz 2001'de Millî Görüş'ün beşinci partisi olarak kurulan SP (Kutan, 2003) ise temsil ettiği siyasal tabanın önemli oranda AK Parti (Adalet ve Kalkınma Partisi)'ye kanalize olması nedeniyle FP öncesi ideolojik söylemi yeniden kurumsallaştırmıştır. Böylece AK Parti'nin organizasyonel bağlarıyla Millî Görüş mirasına sahip çıkmasını engellemeyi amaçlamıştır. Her ne kadar Millî Görüş, SP ile MSP ve RP sürecinde olduğu gibi İslamcı kimliğin siyasal temsiliyetini sürdürse de Türkiye'de demokrasi kültürü çokkültürcü gruplar lehine konumlanmıştır. İdeolojik konumlanmalarda yaşanan radikal kırılmalar da politik söylem ve uygulamalarının siyasal kültürün temel normlarıyla uyumlu bir görünüm kazanmasına olanak tanımıştır. Bu noktada Türk siyasal yaşamında meydana gelen dönüşüm, Millî Görüş'ün ve siyasal partilerinin karakterini önemli ölçüde değiştirmiş, dolayısıyla ideolojik söylem/pratiğinde dönemsel farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Zira kadın kimliği ve temel haklarına yönelik politik yaklaşımı da bu değişimden büyük oranda etkilenmiştir.

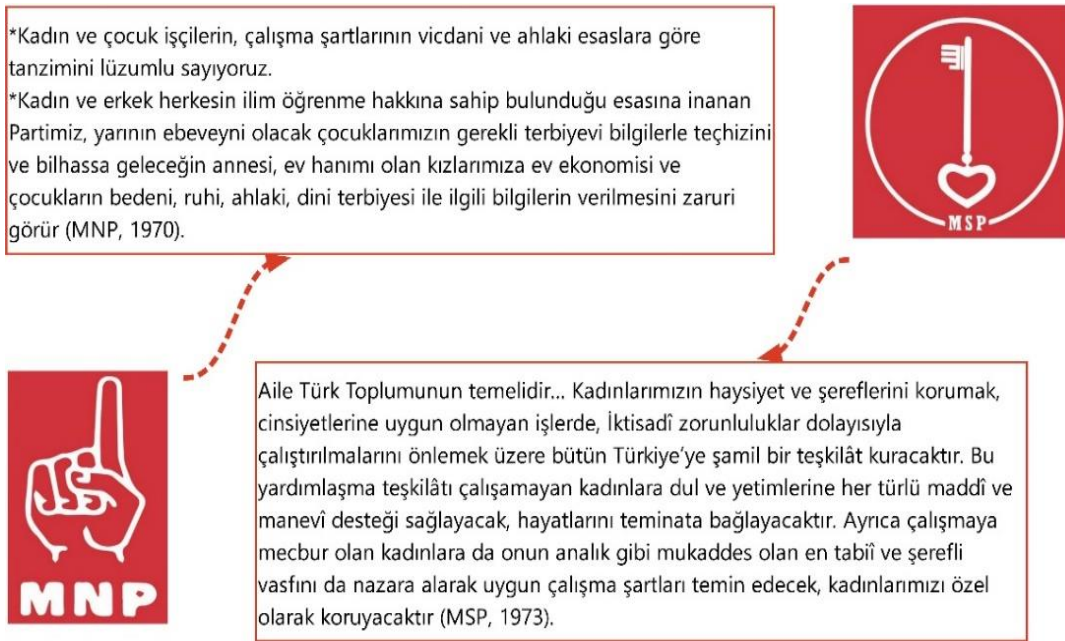

Şekil 1: Millî Görüş Siyasal Partilerinin Kadın Hakları İle İlgili Kavramsal İlişki Ağı

Millî Görüş'ün beş siyasal partisinin seçim beyannameleri ve parti programlarından Nvivo kodlama tekniği ile oluşturulan kavram ağı (Şekil 1) incelendiğinde kadın kimliğine yönelik inşası iki döneme ayrılabilir. *Birincisi*, MNP/MSP süreçlerini kapsayan 1969-1980 arası dönem; *ikincisi*, RP, FP ve SP'nin siyasal aktör olarak ön plana çıktığı 1983 sonrası dönem. İlk dönem soğuk savaş jeopolitiğinin yansımaları üzerinden şekillenmiştir. Dikotomik (sağ ve sol çatışması) kutuplaşmalar karşılığında ayrı bir konumlanma arayışı içerisinde olan Millî Görüş'ün kadın kimliğine yönelik söylemi de bu mevziide ortaya çıkmıştır. Erbakan'ın 1967'de Türk Ev Kadınları Derneği'ne "Doğuda Batıda ve İslamda Kadın" tematiği üzerinden verdiği konferans aynı zamanda İslamcı kadın kimliğinin kamusal alanla temasının ortaya çıkmaya başladığı dönem olmuştur. Erbakan (1967)'in konferansta ortaya koyduğu söylem Birinci Dalga Feminizmin kamusal temsiliyet hususunda siyasal açıdan eşit haklar talebiyle özdeş bir içerime sahip olmuştur:

"[...] Doğu'da sosyal hayatta bir defa bizlerin anladığı manada bir aile mefhumu ortadan kalkmıştır. [...] Bu sistem, tamamiyle maddiyatçı ve materyalist bir sistemdir. Ahiret mefhumuna kendi düşünce sisteminde katiyen yer vermemiştir. [...] Bu âlemde, kadının yerini arasak onun için hususi bir yer bulmamıza imkân yoktur. [...] Bu âlemde kadın, erkekle hiçbir farkı olmayan ve her meselede daha az işi başardığı için daha az ücret almaya mahkûm bir varlıktır. En ağır işlerde çalıştırılmaktadır. [...] Batı'da, sosyal hayatta bir aile mefhumu mevcuttur. Mülkiyet vardır. Herkes çoluk çocuk sahibidir. Bunlarla teşekkül etmiş düzenli bir aile sistemi vardır. Ancak bu tam saadet getirecek bir yapı içinde değildir. Çünkü Batı mutlaka kadının da erkek gibi aynı şartlarla çalışmasını zaruri görmektedir. [...] Kadının hakiki yeri İslam'dadır. [...] Müslümanlık iktisadi maddiyatın yanında mutlaka maneviyatı da beraber yürütmüştür. Bu ne Doğu'nun, ne de Batı'nın erişemeyeceği ulvi bir neticedir. [...] Müslümanlıkta aile, cemiyetin esasını teşkil eder. Çoluk çocuğuyla bütün haklarıyla nizamlı, sistemli, birbirine hürmetkâr, sevgi içerisinde bir aile vardır."

Fakat kadın kimliğinin ideoloji ve sistem düalizminde ele alınması ve (kültürel) çoğulcu dinamiklerinden soyutlanması muhafazakâr edimin temel aksiyomunun korunduğunu ortaya çıkartmaktadır. Ayrıca toplumsal cinsiyetin apolitik temellere dayandırılacağını gösteren bu söylem maskülen yapısallık ile uyumlu siyasal bir kurumsallığın oluşturulacağını göstermektedir. Zira hem Millî Görüş'ün ideolojik yapısı hem de 1980 öncesi süreçte Türkiye'de feminist söylemin politik alanda görünür olmamasının da etkisiyle MNP/MSP kurumsal organizasyonunda kadınlar yer almamıştır (Aktaş, 1990). Bunun oluşmasındaki gerekçeler ise çeşitlilik göstermektedir: ilk olarak dönemin siyasal kültürü ile İslamcı paradigmanın derin bir çatışma içerisinde olması; ikincisi, siyasal İslam'ın aşmaya çalıştığı gelenek/modernite paradoksunun muhafazakâr tabanda radikal/sekter dinamiklerini koruması; son olarak Kemalist ideolojinin siyasal seküler dinamiklere göre kurgulamasından ötürü Millî Görüş'ün temsil yapısallığında eril ve korumacı (özel koruma sağlama-Şekil 1) bir refleksin gelişmesi. Bundan ötürü MNP/MSP'nin kadın kimliğine yönelik söylemi birbiriyle örtüşmüş "kadın bedeni üzerinde tasarrufla bulunularak" (Şen, 2004, s. 342) kimliğin kamusal ve siyasal temsili yok sayılmıştır. Kadın kimliği, toplumsal pratikte kimlik sorunsalı olarak addedilmeyen "aile, şerefli annelik (Şekil 1)" kavramları ve geleneksel rolleri (Şekil 2) üzerinden ortaya konulmuş, böylece İslamcı kimlik mücadelesinin öncül dinamiği olarak görülmemiştir.

Şekil 2: MNP ve MSP'nin Kadın Kimliğine Yönelik Tematik İfadeleri

İkinci dönem, darbeler nedeniyle Türkiye'de geç feminist söylemin artış gösterdiği dönemdir. Ayrıca farklı modernist yapıların etkisiyle (Sarıbay, 1995) İslamcı tabanın kültürel çoğulculuk zemininde geleneksel İslami söylemler üzerinden inşa edilen türdeş yapısallığı sorunsallaştırdığı süreç olmuştur (Göle, 2002, s. 85). İlk dönemin İslam'da kadın kimliği probleminin olmadığı algısının aksine ikinci dönemde İslam kimliği korunarak (Çakır, 2000) kadın haklarına yönelik temel edinimler

yeniden çözümlenmiştir. Ayrıca hem muhafazakâr İslamcı yapının hem de Kemalist ideolojinin saptadığı sınırlar aşılmıştır (Göle & Çayır, 2000, s. 51). Millî Görüş Hareketi de dönüşümden payını önemli ölçüde almıştır. Her ne kadar 12 Eylül sonrasında sol yapıların depolitizasyonunu sağlamak amacıyla darbe rejimi tarafından kadın ve gençlik siyasal örgütlenmeleri yasaklanmış (Arat, 1999, s. 291) olsa da özellikle 1990'lara doğru, demografik (göç) ve mekânsal (şehirleşme) formlarda ortaya çıkan yeni kalıplar kadının siyasal temsilini ve katılımını bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu noktada Millî Görüş, RP içerisindeki liberal kanadın da etkisiyle kadın teşkilatlanmasını "*Hanımlar Komisyonu*" (Çakır, 2000) yapısal organizasyonuyla aşmaya gayret göstermiştir. Böylece kadın kimliği güçlerini harekete geçirerek siyasal etki sahasını genişletmeye çalışmıştır. Muhafazakâr bir tanımlamayla (*hanım*) faaliyet alanlarının sınırları saptanan komisyon, siyasal İslam'ın toplumsal cinsiyet politikasıyla yeni ilişkisinden ötürü RP'nin politik ideolojisine yakın periferiden erkeklerin eşleri, bacıları, anneleri vb. örgüt içi insan kaynağının bir yansıması olmuştur. Bundan ötürü Eraslan (2000a)'ın ifadesiyle "*Düne kadar falanca beyin hanımı şeklinde takdim edilen kadınlar yerine, falan hanımın beyi diye takdim edilen erkeklerin ortaya çıktığı görülmüştür. Erkekler için de partide çalışan eşlerin varlığı pozitif haneye yazılmıştır.*"

Millî Görüş Hareketi'nde özellikle 1987 sonrasında mobilize edilerek kamusal alana dahil edilen kadınlar RP Hanımlar Komisyonu'nun kurulmasıyla önemli ölçüde siyasallaştırılmıştır (Yavuz, 2008, s. 316). Böylece İslamcı kadın kimliğinin de politik alana katılım süreci başlamıştır. Partinin diğer organlarında olduğu gibi il/ilçe düzeyinde teşkilatlanan (Eraslan, 2000b, s. 215) komisyonun temel gayesi kadınların problemlerini çözmek (RP İstanbul İl Teşkilatı, 1993) şeklinde tanımlanarak iktidarı elde etme yolunda "*davanın motoru*" (Milliyet, 2003, s. 21) olarak görülmüştür. Feminist kuramın özellikle Avrupâda Üçüncü Dalga Feminist hareketiyle kültürel çoğulculuk mücadelesine girdiği süreçte İkinci Dalga Feminist yaklaşımın temel söyleminden hareketle özel alanı siyasallaştıran RP'li hanımlar, Anadolu'dan göç ederek kentlerin kenar mahallerinde biriken nüfusa yönelik çalışmalara ağırlık vermiştir. Sosyal yardım, eğitim faaliyetleri, sağlık yardımları vb. uygulamalarla kentlerdeki evlere nüfuz ederek (Yavuz, 2008, s. 317-318) toplumun tüm katmanlarına temas etmişlerdir. Kadınlar, RP'nin 1994 Yerel Seçimleri'nde birçok belediyeyi kazanmasında (Çaha, 2010, s. 257) ve 1995 Genel Seçimleri'nde iktidar olmasında büyük paya sahip olmuştur. Fakat siyasal alandaki aktif katılımlarına rağmen kadın üyeler politik temsilin temel öznesi olarak görülmemiştir. Çalışmalarının merkezinde "*Allah'ın rızası*" olan kadınlar İslamcı kimliğin temsilinde aktör olsa da erkek hegemonyanın kontrolünde ve "*kadını*" olarak kodlanan alanlarda yer almak koşuluyla kamusal alandaki ikinci rolünü koruyan bir statüde yer almayı sürdürmüştür (Haspolat, 2011, s. 22-23). Dahası RP'nin seçim başarısındaki önemli katkılarına rağmen iktidar süreciyle ilk dışlanan kesim olmuştur (Arat, 1999, s. 66). Yine de geleneksel dinamiklerle toplumsal ontolojisini sürdüren kadınların RP tecrübesiyle iktidar pratiklerinin bir unsuru olması (Eraslan, 2000b, s. 219) siyasal temsile karşı ilgilerini artırmıştır. Ayrıca özel alanla özdeşleşen rollerinden sıyrılarak politik bir birey olmalarına önemli katkı sağlamıştır. Böylece RP Hanımlar Komisyonu tecrübesi Cumhuriyet tarihi boyunca İslamcı kadın kimliğinin eril gölgeden soyutlanarak (Eraslan, 2000a) kitleleşmesinde önemli bir süreç olmuştur.

RP'de teşkilatlı bir şekilde hareket ederek İslami hareketin siyasal kazanımlarında katalizör görevi gören ve partiyi iktidara taşıyan "*emek-yoğun*" kadınlar, FP'de arka plana itilmiştir (Çaha & Baykal, 2021, s. 145). Kadınlar, FP sürecinde yasal engellemelerin kaldırılmasıyla "*kadın kolları*" tanımlamasıyla parti içerisindeki konumlarını korumaya devam etmiştir. Fakat siyasal değişime yönelik söylemin pratikte karşılığını gösterme çabasından ötürü kadın temsiliyeti Millî Görüş çizgisine sahip olmayan isimler üzerinden yürütülmüştür (Yılmaz, 2011, s. 783-784). FP'nin kapatılmasıyla siyasal yaşamda yer edinmeye başlayan SP'nin ise meclis dışında yer alması, AK Parti karşılığında Millî Görüş kimliğini ve çizgisini temsil etme mücadelesi içerisinde olması niteliksel açıdan kadın kimliğinin siyasal semiyolojisinin büyük oranda yitirilmesine neden olmuştur. Fakat özellikle 2000 sonrası süreçte 1980 darbesiyle kesintiye uğrayan kadın mücadelesi kültürel çoğulculuk zemininde Türk siyasal yaşamında etkili olmaya başlamıştır. Bundan ötürü Millî Görüş'ün kadın temsiliyetine yönelik RP ile başlayan ideolojik dönüşümünü sürdürmesi diğer partilere (MNP, MSP, FP) oranla SP'de kadın temsiliyetinin politik kabulünün temel bir aksiyoma evrilmesine imkân tanımıştır.

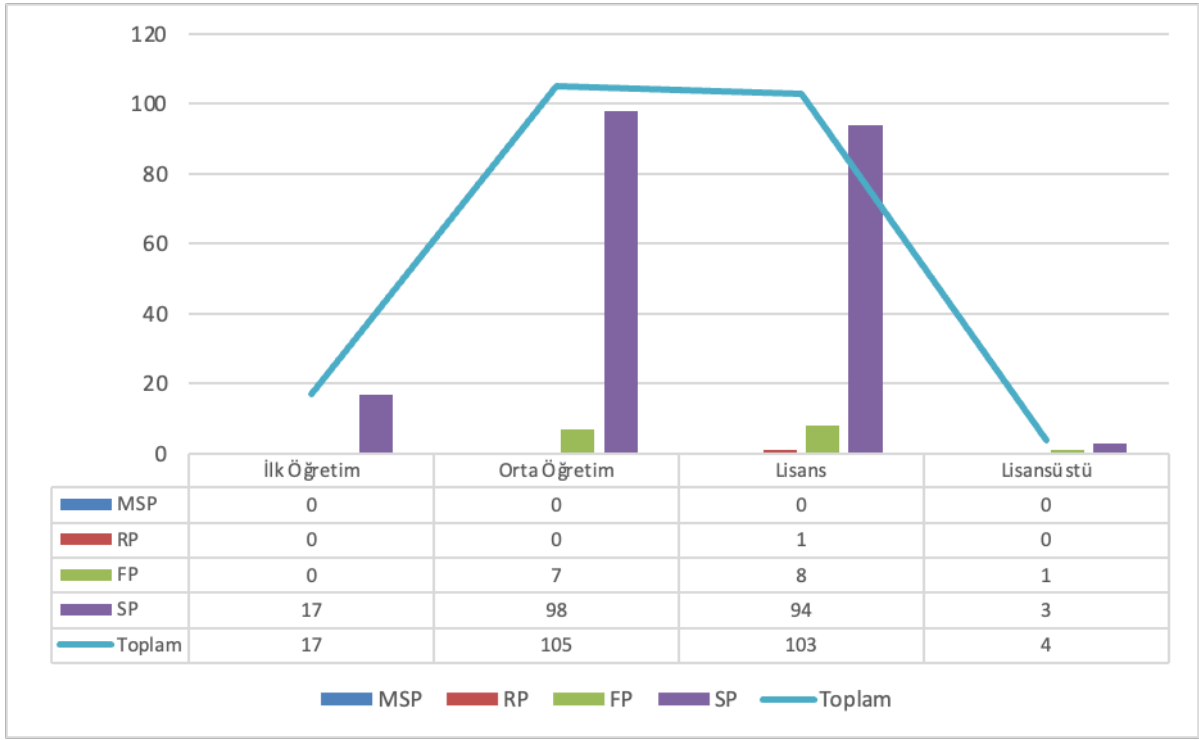

Şekil 3: RP, FP ve SP'nin Kadın Kimliğine Yönelik Tematik İfadeleri

MNP/MSP'nin radikal tutumunu sürdürdüğü ilk dönemin aksine Millî Görüş'ün kadın kimliğine yönelik politik söyleminin ikinci dönemde RP süreciyle önemli bir değişim yaşadığı belirtilebilir. Bu hususta ilk dönemin aile ve kadın ilişkiselliği temaları (*şerefli annelik*, *annelik vazifesi*, Şekil 1 ve 2) üzerinden ifade edilen kadın hakları RP'de "*adil cinsiyet eşitliği*, *sosyal meslek olarak ev hanımlığı*, *sözde kadın eşitliğinin reddi*" dikkat çekmektedir. FP'de "*cinsiyet ayrımcılığını çözmek*, *anayasal eşitlik sağlamak* ve SP'de *kadına şiddeti azaltmak*, *cinsiyet ayrımını ortadan kaldırmak* (Şekil 1 ve 3)" kavramsal bağlarıyla ortaya konularak dönemin siyasal kültürüne uygun bir retorik benimsenmiştir. Özellikle 1990'lar; a) kültürel çoğulculuğa dair artan talepler, b) bu zeminde kadın kimliğinin kamusal alana çıkması, c) İslamcı kadın hareketinin baskılanan feminist grupların ifade alanına dönüşmesi, d) Türkiye'de kadın bedeninin kapitalist sermayenin üretimi için skopofilik bir araca dönüştürüldüğü dönemdir. İlgili dönemde yaşanan gelişmeler RP'nin siyasal söyleminde kadın kimliğinin İslamcı ideoloji ve Batı modernitesi karşıtlığı üzerinden muhafazakâr dinamiklerle somutlaşmasına neden olmuştur. FP'nin Millî Görüş ideolojik bağlamından soyutlanma girişimi ve bu noktada liberal bir görünüm verme çabası kadın haklarına dair söylemini çağdaş çoğulcu söylem ile paralel bir çizgeye yaklaştırmıştır. SP'de ise Millî Görüş ideolojisinin kadın söylemine dair formları korunmakla birlikte temel haklar retoriği açısından İslamcı çizginin kısmen aşıldığı görülmektedir (Şekil 3). Bununla birlikte Millî Görüş siyasal yaşamı boyunca kadının özel alana yönelik rolünün vurgulanması (Şekil 2, Şekil 3) ideolojik bağlamında gelenek/modernite düalizminde gerçeklik ve ideal durum arasında kalındığını göstermektedir. Radikal demokrasiye yönelik artan talepler hususunda reel olan ile ideal olan arasındaki açıklığın artması da özel ve kamusal alanda kadın rollerinin palyatif bir düzlemde ele alınmasına neden olmuştur (Şen, 2004, s. 348-349).

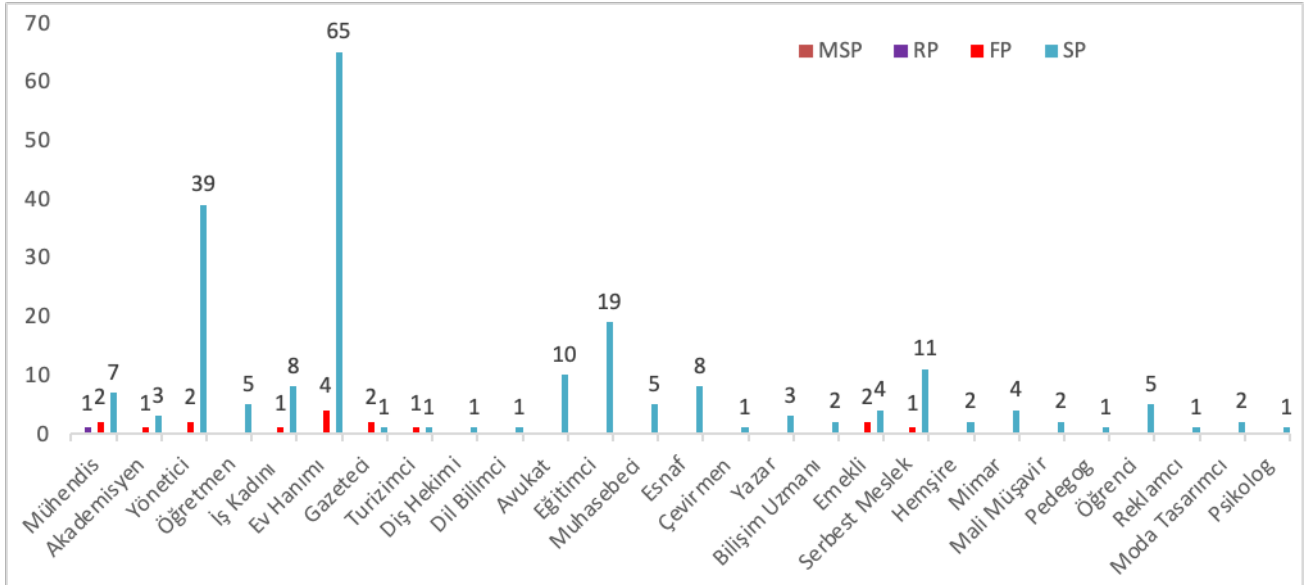
Cinsiyetlendirilmiş Mekân ve Siyasal Temsil Pratiği

Ardıl siyasal aktörlerin (ANAP, Ak Parti, HAS Parti, Yeniden Refah Partisi) ortaya çıkmasına da dolaylı olarak etki eden Millî Görüş Hareketi, 54 yıllık bir siyasal geçmişe sahiptir. 12 genel ve 10 yerel seçime katılım sağlayarak siyasal temsil ve bununla ilişkili uygulamalar hususunda önemli bir tecrübeye sahip olmuştur. Fakat siyasal söyleminde yaşanan değişimde olduğu gibi Millî Görüş'ün kadın temsiline yönelik pratik uygulamaları da ideolojik yapısalılığı, dönemin siyasal kültürü vb. faktörlere bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Zira adayların demografik özellikleri, coğrafi dağılımı, doğrudan temsile etki eden aday sıralaması gibi özellikler de bu dönüşümün temel çıktılarıyla ilişkisel olarak farklılık göstermiştir.

Grafik 1: Partilere Göre Kadın Adayların Eğitim Durumunun Dağılımı

Kadın milletvekili adaylarının eğitim durumunu gösteren Grafik 1 incelendiğinde ortaöğretimden mezun olan adayların ilk sırada (105 kişi) yer aldığı, onu ikinci sırada lisans mezunlarının (103 kişi) takip ettiği belirlenmiştir. Bununla birlikte ilköğretim mezunu tüm kadın adayların (17 kişi) SP'de aday olarak gösterildiği ortaya çıkmaktadır. Lisansüstü eğitim düzeyinde bulunan kadın aday sayısı ise eğitim durumu kategorizasyonunda en sonda yer almakta olup toplamda dört adayın üçü SP'de geriye kalan aday ise FP listelerinde yer almıştır.

Grafik 2: Kadın Adayların Meslek Durumunun Dağılımı

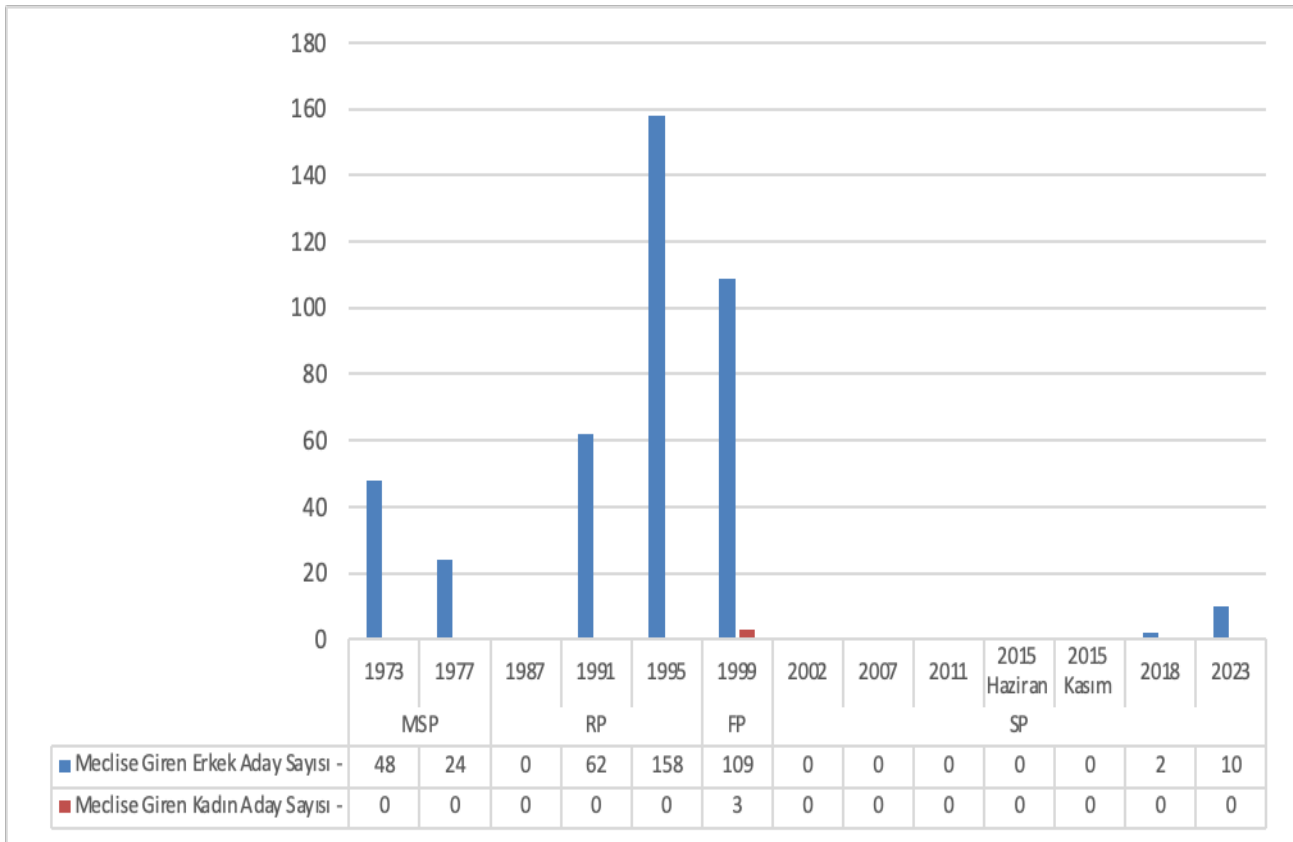
Kamusal alana yönelik edimin bir yansıması olarak meslek kategorizasyonu kadın temsili ve siyasal partilerin ideolojik yapısallığı arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarması açısından önemlidir. Bu hususta Millî Görüş'ün kurumsal organizasyonunu yürüten tüccar ve mühendis ağırlıklı (Çakır, 1994, s. 24) erkek egemen bir görünüm öne çıkmaktadır. Buna karşın kadın adayların sırasıyla en yoğun ev hanımını (65 kişi) ve yönetici (39) sosyal statülerinde dağılım göstermiş olması muhafazakâr tutumun ve siyasal rejimin İslamcı kadına yönelik ideolojik pratiklerinin (kamusal alandan soyutlama) bir sonucu olmuştur. Bununla birlikte erkeklerin himayesinde "bacı" olarak görülen (Millî Gazete, 2015) kadınların dava içerisindeki bir diğer konumunun özellikle RP Hanımlar Komisyonu süreciyle birlikte "hatibe" olarak tanımlanmış olması meslek dağılımında üçüncü sırada eğitimci (19 kişi) değişkeninin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Fakat özellikle 1990'larda başlayarak 2000 sonrası süreçte Türkiye'nin yaşamış olduğu demokratik dönüşüm neticesinde İslamcı kadın kimliğinin kamusal alanda daha yoğun bir şekilde görünürlük kazanması Millî Görüş'ün kadın aday portfolyosunun çeşitlenmesine imkân tanımıştır. Özellikle 2010 sonrası SP döneminde diğer meslek grupları (avukat, mimar vb.) lehine yaşanan değişim bu görünümün bir sonucu olmuştur (Grafik 2).

Grafik 3: Seçim Yıllarına Göre Milletvekili Aday Dağılımı

Sağ partilerin temel eğilimlerine uygun olarak kadınlara yönelik parti içi kota uygulamasını hiçbir dönem hayata geçirmeyen Millî Görüş, 1973-2018 arasında gerçekleştirilen genel seçimlerde toplam 6608 milletvekili adayı göstermiştir. Bu adayların 6379 (%96,5)'u erkek, 229 (%3,5)'u ise kadınlardan oluşmuştur. Genel seçim yıllarına göre milletvekili aday dağılımını gösteren Grafik 3 analiz edildiğinde ise Millî Görüş'ün kadın aday temsilci dağılımının üç dönem üzerinden şekillendiği belirtilebilir: 1973-1991 arası birinci dönem, 1995-1999 arası ikinci dönem ve 2002 sonrası üçüncü dönem. Birinci dönem, MNP'nin herhangi bir seçime katılım sağlamadan kapatıldığı, MSP'nin 1973 ve 1977; RP'nin ise 1987 ve 1991 genel seçimlerinde aday gösterdiği dönemdir. Bu süreçte 2258 erkek temsilci milletvekili adayı olarak gösterilirken, hiç kadın aday gösterilmemiştir. İkinci dönem RP'nin 1995 seçimlerinde aldığı %21,38 (Erbakan, 1995) oy oranı ile iktidara geldiği, FP'nin ise 1999 seçimlerinde %15,41 oy oranı (Aydın, 2020) ile muhalefet partisi konumunu elde ettiği süreçtir. Millî Görüş Hareketi'nin siyasal tarihi boyunca en fazla oy yüzdesi elde ettiği ikinci dönemde toplam 1000 milletvekili adayı gösterilmiş olup, bu adayların 983 (%98,3)'ü erkek, geriye kalanların 17 (%1,7)'si kadın adaylardan

oluşmuştur. İkinci dönemin en ayırt edici dinamiği temsil açısından Millî Görüş Hareketi'nin siyasal hayatı boyunca ilk defa kadın aday (1995 Genel Seçimleri) göstermiş olmasıdır. Dönemin diğer önemli bir özelliği kadın aday gösteriminde artışın 1999 seçimlerinde FP ile (16 kişi) gerçekleşmiş olmasıdır. Üçüncü dönem ise Millî Görüş'ün en uzun süre parlamento dışında yer aldığı dönem olmuştur. Bu süreçte toplam 3350 kişiyi milletvekili aday olarak gösteren SP'nin kesin aday listesinde yer alan erkek sayısı 3138 (%93,7) olup kadın aday sayısı ise 212 (%6,3) olarak saptanmıştır. Tüm dönemler değerlendirildiğinde Millî Görüş'ün kadın temsilci aday gösterme pratiğinin 1999 seçimlerinde FP'de nispeten önemli bir çıkış (16 kişi) yaşadığı görülmektedir. SP'nin ilk seçimi olan 2002 Genel Seçimleri'nde bu yükselişini yitirdiği (5 kişi) fakat Kasım 2015 Genel Seçimleri'nde kısmi bir düşüş olsa da erkek temsilciler karşısında bir artış yaşandığı ve 2018 Genel Seçimleri'nde ise en yüksek seviyeye (70 kişi) çıktığı belirlenmiştir.

Grafik 4: Seçim Yıllarına Göre Parlamenta Giren Milletvekili Dağılımı

Grafik 4, 1973-2018 yılları arasında gerçekleştirilen genel seçimlerde, Millî Görüş'ün Mecliste temsil hakkı kazanan milletvekili sayısının partilere ve seçim yıllarına göre dağılımını göstermektedir. İlgili grafik değerlendirildiğinde, tüm seçim dönemleri boyunca toplam 6608 aday (Grafik 3) arasından 401 (%6,1) erkek adayın ve 3 (%0,04) kadın adayın meclise girmeye hak kazandığı belirlenmiştir. Millî Görüş, CHP ile iktidar ortağı olduğu MSP sürecinde ve iktidar partisi olduğu RP döneminde hiçbir kadın aday meclise taşıyamamıştır. Üçüncü muhalefet partisi konumunda yer aldığı FP döneminde ise siyasal tarihinde ilk kez kadın adaylar (3 kişi) mecliste milletvekili olarak yer alabilmiştir. Fakat meclise girmeye hak kazandığı halde başörtüsü gerekçesiyle göreve başlamasına müsaade edilmeyen Merve Kavakçı'nın parlamento dışında yer alması nedeniyle doğrudan kadın temsil sayısı iki (2) olmuştur. SP ise en fazla kadın aday sayısına (Grafik 3) sahip Millî Görüş partisi konumunda yer almasına rağmen meclis dışında yer aldığından parlamentoda herhangi bir kadın aday temsil imkânı elde edememiştir (Grafik 4).

Tablo 2: Kadın Adayların Seçim Yıllarına Göre Liste Aday Sıralaması²

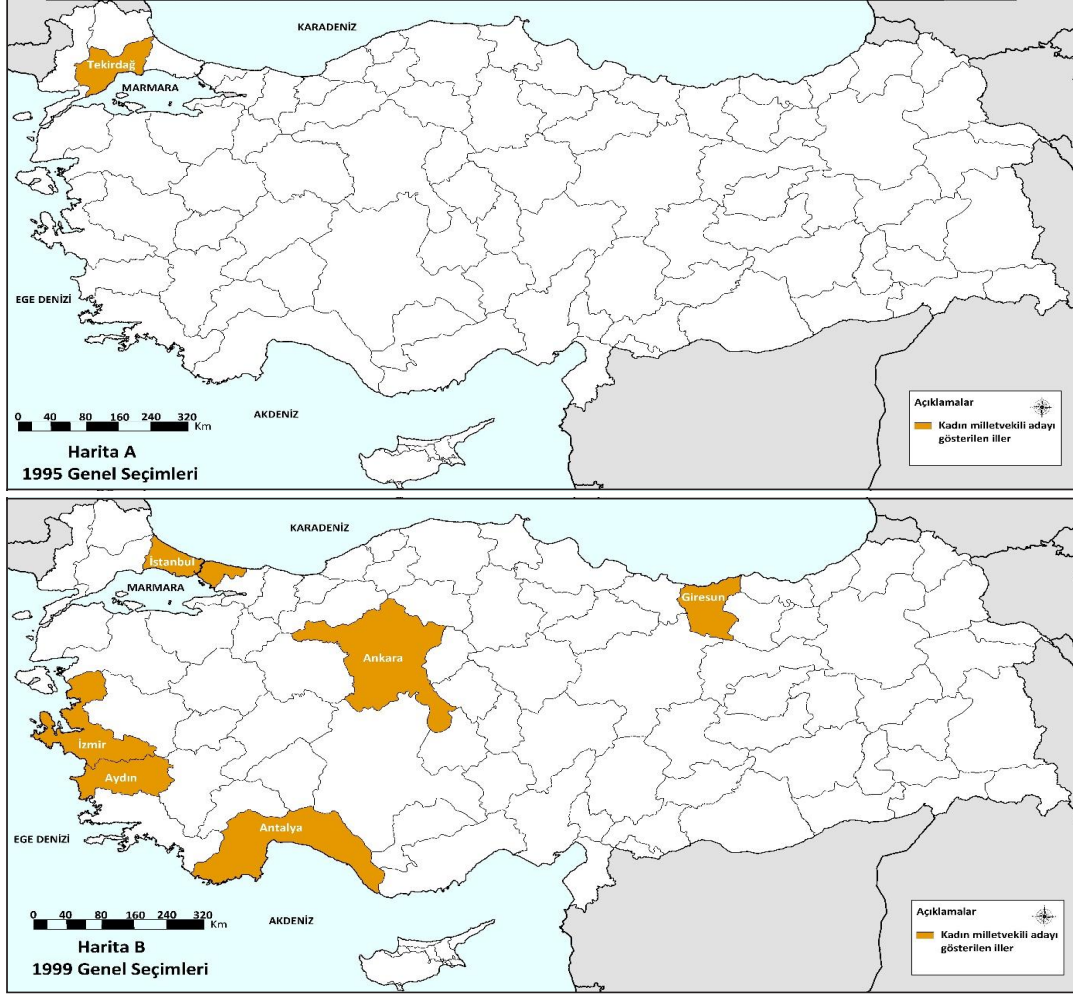
Milletvekili Adaylık Sırası	Siyasal Parti/Seçimler											
	MSP		RP		FP	SP						Toplam
	1973	1977	1991	1995	1999	2002	2007	2011	2015 Haziran	2015 Kasım	2018	
1	0	0	0	0	1	1	1	2	0	0	1	6
2	0	0	0	0	0	0	1	4	7	1	3	16
3	0	0	0	1	2	1	3	2	5	4	11	29
4	0	0	0	0	4	1	3	10	2	4	3	27
5	0	0	0	0	2	0	3	5	7	3	10	30
6	0	0	0	0	1	0	3	0	2	1	6	13
7	0	0	0	0	0	0	1	3	3	1	3	11
8	0	0	0	0	1	1	2	2	1	4	6	17
9	0	0	0	0	0	0	1	2	1	1	2	7
10	0	0	0	0	2	0	1	0	3	1	5	12
11	0	0	0	0	0	1	1	2	2	1	5	12
12	0	0	0	0	2	0	1	1	0	0	3	7
13	0	0	0	0	0	0	1	1	2	3	0	7
14	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	2
15	0	0	0	0	0	0	1	2	0	2	0	5
16	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	1	3
17	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	1	3
18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
19	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	2
20	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1
21	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1	2
22	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	2
23	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	2	4
24	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
25	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	2	3
26	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
27	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	3
28	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
29	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2

Kaynak: Resmî Gazete

Siyasal parti listeleri, kadın kimliğinin temsilinde önemli bir faktör olup temsilcilerin nispeten kolayca seçilmesini sağlayarak sisteme katılmaları ve sisteme erişmeleri için daha fazla fırsat sunabilmektedir (Zapata-Barrero, 2017). Fakat potansiyel adayların dağılımı niceliksel olarak parti içi adil dağılıma yönelik pozitif bir görünüm ortaya koysa da aday listelerinin hazırlanmasında uygulanan yöntemler temsil yetersizliğine ve temsil açıklığının oluşmasına neden olabilmektedir. Kadın adayların kazanma ihtimalinin düşük olduğu liste sıralamasında aday gösterilmesi ya da oy potansiyelinin düşük olduğu alanlarda üst sıralarda gösterilmeye çalışılması temsil eşitsizliğini arttıran siyasal pratikler arasında yer almaktadır. Bu noktada Milli Görüş'ün seçim yıllarına göre kadın adayların liste sıralamasına yönelik dağılımını gösteren Tablo 2 incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır: En fazla kadın aday sırasıyla beşinci (30 kişi), üçüncü (29 kişi), dördüncü (27 kişi) ve sekizinci (17 kişi) sıralarda gösterilmiştir. Bu dizinde en fazla kadın aday gösterimi aldığı oy oranlarıyla mecliste temsil imkânı elde edilmeyen SP döneminde gerçekleşmiştir. Bu süreç kadın adayların ikinci (16 kişi) sırada gösterildiği tek parti dönemi olmuştur. Ayrıca en fazla aday, listelerin beşinci sırasında gösterilerek kadın temsilcilerin seçilme ihtimali minimize edilmiştir. İktidar ortağı olunan MSP ve RP dönemlerinde birinci sırada kadın aday gösterilmezken, FP döneminde ilk defa birinci sırada aday gösterilmiştir. Diğer birinci sıra adaylarının hepsi SP listelerinde yer almış olup FP'de birinci sırada gösterilen adayın (Oya Akgönenç) Türk siyasal yaşamı için ayrırcı özelliği Türkiye'nin ilk defa birinci sırasında gösterilen ve

2 Tablo 2 Resmî Gazete online veri tabanından elde edilen verilerin analiz edilmesiyle oluşturulmuştur.

milletvekili olmaya hak kazanan kadın adayı olmasıdır (Anadolu Ajansı, 2018). Millî Görüş'ün milletvekili kazanmaya hak kazanan diğer iki kadın adayı ise FP'de 1999 seçimlerinde sırasıyla İstanbul 1. bölge 4. sıradaki (Merve Safa Kavakçı) ve 3. bölge 3. sıra (Ayşe Nazlı Ilıcak) adayları olmuştur. Dolayısıyla oy potansiyelinin yüksek olduğu ve mecliste temsil olduğu 1973, 1977, 1995 ve 1999 seçim dönemlerinde Millî Görüş'ün kadın adayların seçilme imkânının yüksek olduğu üst sıralarda aday göstermede yetersiz kaldığı fakat özellikle SP'de 2011 Genel Seçimleri ile bu açıklığın kapanmaya başladığı belirlenmiştir.

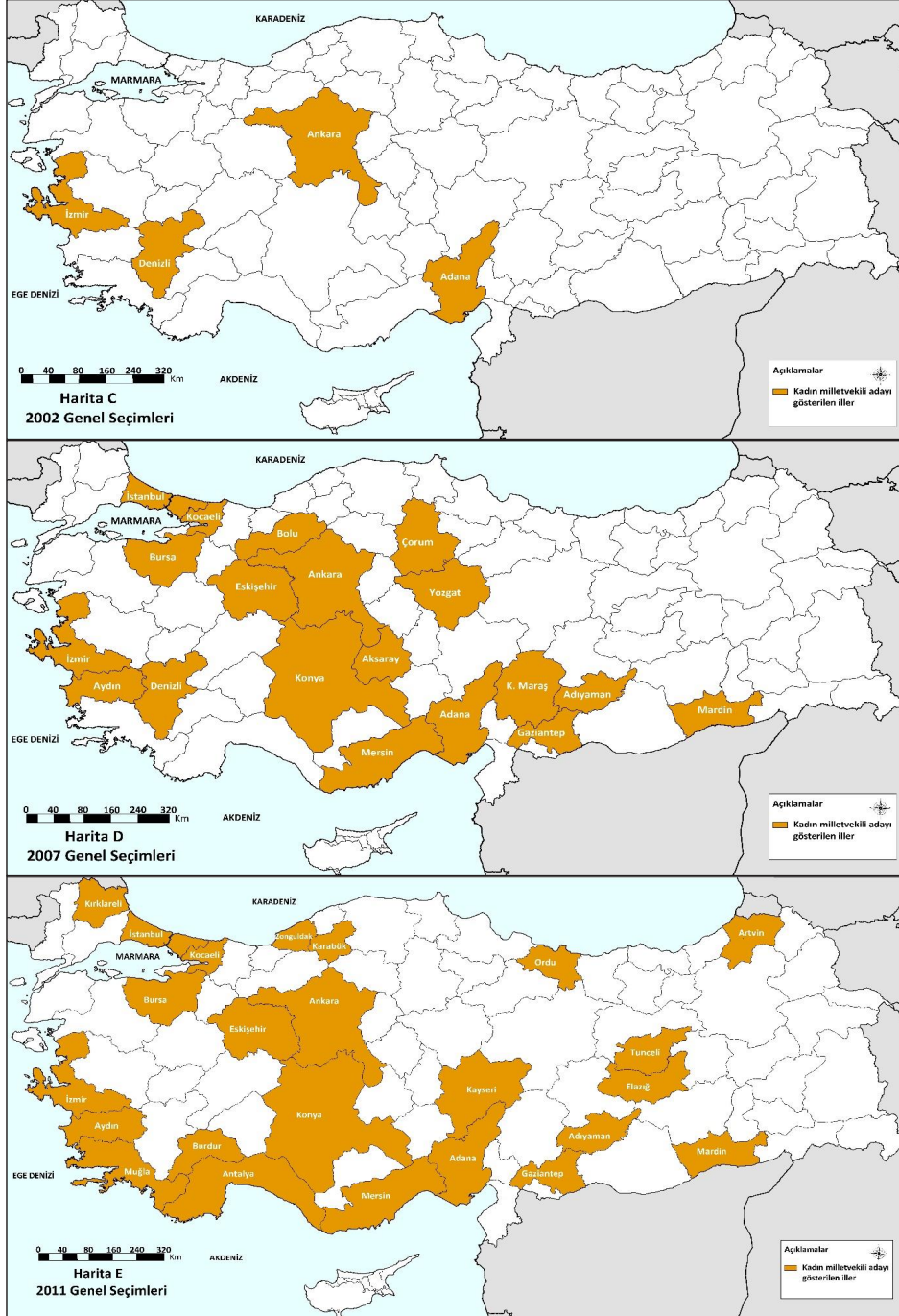
Harita 1A-B: 1995 ve 1999 Genel Seçim Yılları İtibariyle Kadın Aday Gösterilen İllerin Dağılımı

Kadın temsilinin mekânsal dağılımı analiz edildiğinde ise şu bulgulara ulaşılmıştır: Kadınların aday listelerinde yer almadığı 1973-1991 arası birinci dönemin (1973, 1977, 1987 ve 1991 genel seçimleri) aksine 1995-1999 arası ikinci dönemde ilk ve tek kadın aday RP'de 1995 Genel Seçimleri'nde Tekirdağ'dan³ (Harita 1A) gösterilmiştir. FP sürecinin yaşandığı 1999 Genel Seçimleri'nde ise kadın aday gösterilen il sayısı 6 olmuştur. Bu iller yaklaşık olarak tüm milletvekili adaylarının 1/3'üne karşılık gelen İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya ve muhafazakâr dinamiklerden uzak kıyı bölgelerinde yer alan iller (Aydın, Giresun) olmuştur. Ayrıca bu dönem Karadeniz Bölgesi'nden (Giresun) ilk defa kadın adayın gösterildiği seçim olmuştur (Harita 1B). Dönemin en dikkat çeken özelliği hem RP hem de FP'nin oransal açıdan en fazla oy almış oldukları illerde⁴ hiçbir

3 Literatürde (Çakır, 2000) Millî Görüş'ün kadın aday göstermeye başladığı tarih 1999 Genel Seçimleri olarak belirtilmiş olsa da kesinleşmiş aday listeleri üzerinden yapılan incelemede ilk kadın adayın 1995 Genel Seçimleri'nde (Neşe Polat: Tekirdağ-üçüncü sıra) gösterildiği tespit edilmiştir.

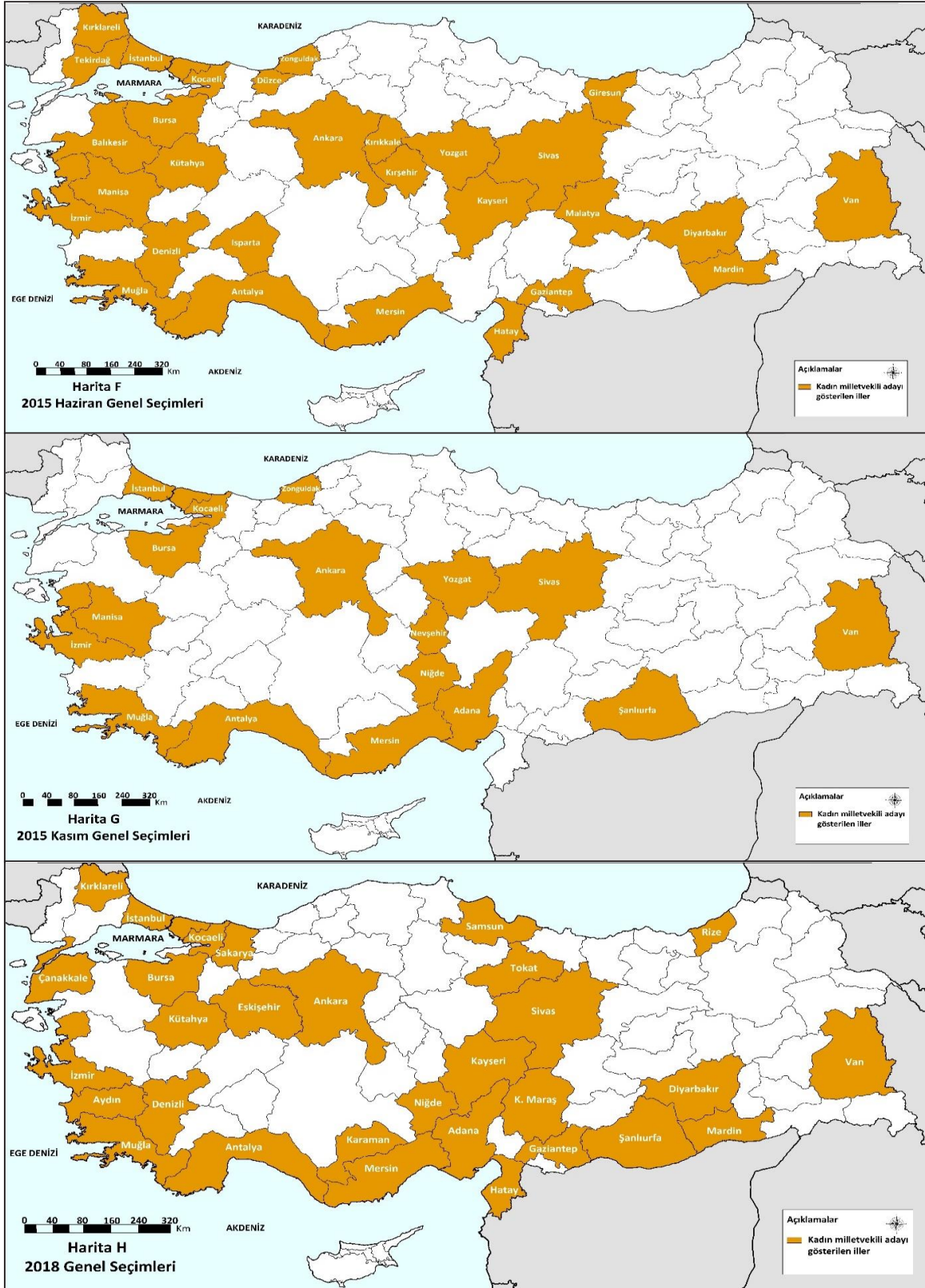
4 RP'nin 1995 seçimlerinde en fazla oy oranı elde ettiği ilk on il: "Bingöl, Elâzığ, Konya, Sivas, Erzurum, Bayburt, Malatya, Kahramanmaraş, Yozgat,

kadın adayın gösterilmemiş olmasıdır. Millî Görüş siyasal tarihinde parlamentoya girmeye hak kazanan üç kadın adayın ikisi İstanbul (sırasıyla 1. bölge 4. sıra ve 3. bölge 3. sıra) diğer aday ise Ankara (1. bölge 1. sıra) gibi oy potansiyelinin yüksek olduğu coğrafi seçim bölgelerinde seçilmiştir. Kazanma ihtimalinin daha fazla olduğu üst sıralarda gösterilmiş olması kadın temsili ve siyasal ideoloji arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemli olmuştur.

Harita 2C-D-E: 2002, 2007 ve 2011 Genel Seçim Yılları İtibariyle Kadın Aday Gösterilen İllerin Dağılımı

Karaman"; FP'nin 1995 seçimlerinde en fazla oy oranı elde ettiği ilk on il: "Konya, Erzurum, Sivas, Adiyaman, Bayburt, Malatya, Elâzığ, Bingöl, Sakarya, Gümüşhane" (Detaylı bilgi için bkz. (YSK, 2022).

Harita 3F-G-H: 2015 Haziran, 2015 Kasım ve 2018 Genel Seçim Yılları İtibariyle Kadın Aday Gösterilen İllerin Dağılımı

2002 sonrası üçüncü dönemin ilk genel seçiminde SP'de kadın aday gösterimi hem niceliksel (Grafik 3) hem mekânsal olarak öncülü FP'ye kıyasla önemli oranda azalma eğilimine girmiştir. Özellikle 1999 Genel Seçimleri'nde aday listelerinde gösterilerek kazanma şansı elde edilen İstanbul'da (Harita 1B) hiçbir kadın aday gösterilmemiştir (Harita 2C). Dolayısıyla Millî Görüş Hareketi'nin 2000 sonrası toplumsal cinsiyet ve kültürel çoğulculuğun temsilinde meydana gelen demokratik gelişmelere ilk etapta entegre olmadığı belirtilebilir. Bu durumun gerçekleşmesindeki esas etken AK Parti faktörüne bağlı olarak meydana gelen siyasal bölünme nedeniyle Millî Görüş Hareketi'nin FP öncesi geleneksel ideolojik yapıya yönelik ideolojik edimlerini koruma gayreti olduğu ifade edilebilir. Kadın adayların hem sayısal hem de coğrafi dağılımında kırılma yaşandığı evre ise 2007 Genel Seçimleri olmuştur. Süreçte milliyetçi/muhafazakâr olarak tarif edilebilecek ve Millî Görüş'ün İslamcı dinamiklerle siyasal çıkışını sağladığı Konya'nın da yer aldığı Batı ve Orta Anadolu'da kadın aday gösterilmiş olması geç temsil pratiklerine entegre olmaya başladığını göstermektedir (Harita 2D). Bu durum 2011 Genel Seçimleri'ne önemli oranda yansımıştır. Özellikle Güneydoğu Ege ve Akdeniz arasında İzmir/Mersin aksı boyunca kadınların aday olarak gösterildiği illerin (Harita 2E) sonraki seçimlerde büyük oranda değişmemiş olması (Harita 3F-G-H) coğrafi bölgelerin sosyopolitik ve kültürel özelliklerinin bir çıktısı olarak değerlendirilebilir. 2011 seçimleri ayrıca Millî Görüş'ün 1973-1999 arası seçimlerde en fazla oy aldığı fakat kadın temsilcinin gösterilmediği Ortadoğu Anadolu'da (Tunceli, Elâzığ) Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde (Gaziantep, Adıyaman, Mardin) ilk defa aday gösterdiği seçim olmuştur (Harita 2E). 2015 Haziran seçimleri (Uşak ve Afyon illeri dışında) Ege ve Akdeniz bölgelerinde (Harita 3F) 2018 Genel Seçimleri ise (Bilecik dışında) Marmara Bölgesi'nde, Orta Anadolu'nun tüm illerinde Millî Görüş Hareketi'nin kadın aday gösterdiği coğrafi alanlar olmuştur (Harita 3H). İller dağılımı itibariyle kadın milletvekili adayının hiç gösterilmediği bölge Kuzeydoğu Anadolu olurken ikinci sırada en az kadın temsilci gösterilen bölge Karadeniz Bölgesi olmuştur. Harita 1A-B, Harita 2C-D-E ve Harita 3F-G-H analiz edildiğinde kadın temsiline iller bazında dağılımının en fazla 2018 Genel Seçimleri'nde (30 il) olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte tüm seçim dönemleri boyunca kadın temsilci gösterilmeyen il sayısının 28 (*Afyonkarahisar-Ağrı-Ardahan-Bartın-Batman-Bayburt-Bilecik-Bingöl-Bitlis-Çankırı-Edirne-Erzincan-Erzurum-Gümüşhane-Hakkâri-Iğdır-Kars-Kastamonu-Kilis-Muş-Osmaniye-Siirt-Sinop-Şırnak-Trabzon-Uşak-Yalova-Amasya*) olduğu saptanmıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çoğulculuk, güç/iktidar ilişkileri ve toplumsal cinsiyet ile ilgili konuları ele alan iki farklı alan olmasına rağmen çokkültürcülük ve feminist jeopolitik arasında derin bir bağlam bulunmaktadır. Çokkültürcülük, toplumların homojen kimliklere sahip olduğu iddiasına karşı konumlanmaktadır. Farklı kültürel toplumların ve kimliklerin tarih, dil, din, cinsiyet vb. dinamikleriyle farklı coğrafyalarla bir özdeşim içerisinde inşa olduğunu savlar. Bundan ötürü çoğul kimliklerin türdeş bir anlatı içerisinde asimile olmalarını engellemek amacıyla kültürel çeşitliliğin tanınması ve böylece temsil yetersizliğinin ortadan kaldırılmasıyla farklılıkların özgürce bir arada yaşamasının yollarını arar. Feminist jeopolitik ise makro ölçekte uluslararası politikaların toplumsal cinsiyet keşişimine odaklanırken mikro ölçekte toplumsal cinsiyetin iktidar yapılarını, güvenlik uygulamalarını ve kaynak dağılımını nasıl etkilediğini inceler. Toplumsal cinsiyet rollerinin ve bundan kaynaklanan eşitsizliklerin sosyopolitik ve kültürel sistemlerde nasıl yerleşik hale geldiğini ortaya çıkarır. Her iki yaklaşımın keşişiminde yer alan ortak vurgu ise farklı kültürel bağlamlarda varlığını sürdürebilen ataerkil yapılanmalarının ve toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkilerinin işleyişini çözümlenerek cinsiyet ayrımcılığını sürekli inşa eden egemen güç yapılarına meydan okumadır. Böylece karar alma süreçlerinde ve politika formülasyonunda temsil yetersizliğine neden olan ideolojik ve siyasi uygulamaların ve normların eleştirel analizini yapmaktadır.

Feminist [eleştirel] jeopolitik ve çokkültürcülük merceğinden ele alındığında, tüm diğer güç yapıları gibi Millî Görüş Hareketi'nin de toplumsal cinsiyet politikalarının ideolojik söylem ve pratikleri üzerinden şekillendiği ve kronolojik olarak önemli değişimler yaşadığı ortaya çıkmaktadır. İslamcı kimliğin gelenek ve modernite çatışması yaşadığı bir dönemde özel alanla özdeşleşen kadın kimliğini kamusal alana taşımada öncül bir rol oynayan Millî Görüş, ana aktör olarak bu önemli misyonunu MNP'den SP'ye doğru Türkiye'nin demokratikleşme seviyesiyle paralel bir şekilde sürdürememiştir. 1960'larda ortaya çıkan feminist yaklaşımların Türkiye'de militarist pratiklerle baskılandığı süreçte MNP/MSP ideolojik yapısının radikal bağlamından ötürü kadın kimliğini kurumsal ve siyasal temsiline bir öznesi kıl(a)mamıştır. 1990'larda Türkiye'nin

siyasal kültürünü önemli ölçüde etkileyen kültürel çoğulculuğun bir yansıması olarak RP'de kadın kimliği organizasyonel bir güç olarak görülmüş fakat temsil düzeyinde eril çoğunluk sürdürülmüştür. 2000'lere doğru FP'de kadın temsiline yönelik öncül uygulamalardan kısmen uzaklaşmış olsa da bu cinsiyet eşitliliğine imkân tanımaktan ziyade bir imaj çalışması olarak görülmüştür. Türkiye'de ise bu dönemde cinsiyet eşitliliğini sağlayacak demokratik uygulamalar temel bir hedef olarak kabul edilmiş ve bu durum temsil eşitliliğine önemli oranda (Tablo 1) yansımıştır. Özellikle 2000 sonrası süreçte, Milli Görüş her ne kadar kadın kimliğinin temsilinde bir ivme yakalamış olsa da bu ivme eşitsizliği ortadan kaldıracak ya da büyük orandan azaltacak bir düzeyde olmamıştır. Bu noktada SP'de GİK (Genel İdare Kurulu) üyelerinin %92'si, Başkanlık Divanı üyelerinin %95'i ve il başkanlarının %100'nün erkeklerden oluşması (SP, 2023), ayrıca en fazla milletvekili adayı gösterilen dönemdeki kadın temsilci oranının %12 olması sağ partilerin büyük oranda aştığı kadın temsil eşitsizliği sorununun (Celis & Childs, 2012) pratik uygulamalarla sürdürüldüğünü göstermektedir. Zira bu problemin üstesinden gelecek özel yasal (kota) uygulamalarını hiçbir dönem hayata geçirmemiştir. Ayrıca kadın adaylar daha çok kazanma ihtimalinin düşük olduğu aday liste sıralamalarında gösterilmiştir. Dolayısıyla Milli Görüş'ün temsil imkânı doğuracak siyasal pratiklerinden yoksun olması çağdaş paradigmayla uyumlu bir toplumsal cinsiyet politikası ajandasına sahip olmadığını ortaya koymaktadır.

Milli Görüş, siyasal yaşamı boyunca toplumsal cinsiyet politikasını kronik bir sorun olarak görülme- muhafazakâr söylemler üzerinden kurgulamıştır. Dönemin koşullarına göre kısmi değişimler yaşayan bu ideolojik konumu kadın kimliğinin temsili hususunda mekânsal semiyolojiye de önemli oranda yansımıştır. Keza hem oy oranının yüksek olduğu ve temsilci kazanımına imkân tanıyan coğrafyalarda hem de muhafazakâr ve milliyetçi dinamiklere sahip olan İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde aday listelerinde kadınlara çok az yer vererek temsil eşitsizliğinin oluşmasına neden olmuştur. Ayrıca oy potansiyelinin az olduğu Ege, Akdeniz ve Marmara gibi bölgelerde kadın adaylara daha fazla yer vererek konjonktürel dinamiklere göre hareket etmiş ve böylece toplumsal cinsiyet temsilinde eril bir coğrafi görünüm ortaya koymuştur. Dolayısıyla Milli Görüş ideolojik dinamiklerine uygun olarak bir yandan kadın kimliğini yeniden kurgulayıp kültürel formasyonlarını metalaştırırken diğer yandan temsiliyetini büyük oranda sınırlayarak jeopolitik tasarımını maskülen bir yapısalığa dayandırmıştır. Dahası, coğrafi bölgelerin sosyokültürel dinamiklerini göz önüne alıp kadın temsiliyetine yönelik palyatif politikalar geliştirirken ve kadın emeğini iktidara gidilen süreçte araçsallaştırırken jeopolitiğin dışıl kurgulamalarına yönelik uygulamalardan ideolojik misyonu gereği özellikle kaçınmıştır. Bu noktada Milli Görüş, feminist jeopolitiğin mekâna ve ilişkisel tüm bağlamlarına dair bilgi üretiminin sorgulanmasıyla coğrafi ve ideolojik söylem keşişiminde bedenini yeniden üretimine dair maskülen ve özcü düalizmi sürdürdüğü belirtilebilir. Daha sarıh bir tanımlamayla kamusal alanda kadın kimliğinin belit özgünlüğünden ötürü ortaya çıkan emek-yoğun ilişkiler nedeniyle özel alanda ortaya konulan muhafazakâr uygulamalarda çatışma yaşanmasına rağmen Milli Görüş'ün siyasal/kurumsal yapısalığında kadın kimliği eril yönetimin bir nesnesi olarak görülmeye devam edilmiştir. Ayrıca özcü bir form üzerinden ele alınan toplumsal cinsiyet politikası kültürel çoğulculuğun çoklu tanınma dinamiklerinden de yoksun kılınmıştır.

| EXTENDED ABSTRACT |

The Gender Politics of the Millî Görüş Movement: An Essay in Feminist GeopoliticsMazlum AR **INTRODUCTION**

As the basic dynamic of modern political culture, the concept of democracy, which means the power (*kratos*) of the people (*demos*), gains its legitimacy through the dynamic of “representation”. However, the related liberal democratic formulation of the concept of representation can be instrumentalized in the hegemony of masculine powers to dominate different identities within a uniform narrative. Critical Feminist Theory, which emerged as a reaction to this construction, attempts to analyze unequal power practices and reveal the “patriarchal” construction of power (Timisi, 2011). First Wave Feminism, which was particularly effective until the 1920s with the struggle for political rights, experienced a significant transformation with the Second and Third Wave Feminism movements in the 1960s and 1990s, respectively. The change in its theoretical structure, while continuing the political struggle for equality (Marshall, 1999, p. 240), has also allowed its essentialist context to be questioned. The transformation that emerged in feminist theory in the transition from the meta-narratives of the modern period to the pluralist discourse of the postmodern process has led to a re-analysis of the power relations between men and women in different geographies. Thus, the methodological prejudices of the political establishment were overcome, and culture was included in the focus of feminist research (Marston, 1990).

The paradigmatic change in feminist theory, as a projection of the critical tradition, has become increasingly intense in the discipline of geography and has enabled the field to gain an interdisciplinary dimension. In particular, the fact that human geography has gained a critical dimension with thematic sub-disciplines such as radical, feminist, and behavioral geography by feeding on the theoretical foundations of knowledge of other disciplines has enabled the problematization of structural acts that are accepted as given. In the post-1980 period, the critical geopolitics approach, which reshaped its ontological structure based on poststructuralist epistemology, was also affected by this transformation. In contrast to the classical geopolitical approach that legitimizes power practices, critical geopolitics has begun to address the dynamics of the politicization of space at the level of knowledge/representation through subfields of research such as formal, practical, and popular geopolitics (Toal, 1989). Thus, it has tried to make visible the political correlations of phenomena such as identity, culture, etc., which constitute the intermediate forms of individual/space dualism as the basic components of geography. The paradigmatic shift has also enabled the development of feminist geopolitics (Dixon, 2016, p. 11) as a distinct branch of critical geopolitics, which traces forms of oppression and resistance and provides an understanding of the workings of various forms of power through politically transformative theories and research methodologies. Feminist geopolitics (Dowler & Sharp, 2001; Waylen,

1996, p. 98), which questions the essentialist political production of women's identity as a tool of manipulation, attempts to analyze it by putting ideological actors at the center. This dynamic also makes it eclectic with multiculturalist identity politics as a research field on cultural geography. Because multiculturalism problematizes power structures and struggles for political recognition of identity by opposing regulations that isolate cultural identities from public space (Taylor, 2018, p. 46). Therefore, geopolitics as a way of imagining and writing about spatial dynamics in local and global contexts provides a meaningful integration with multiculturalist identity politics as both the ideological meaning of politics and the focal point of knowledge construction about cultures. However, it has been determined that the stated relationality of feminist geopolitics and multiculturalist identity politics is ignored in the literature, and both theoretical approaches are analyzed solely on the basis of cultural group demands. Moreover, it was found that the ideological designs of the masculine geography, which political actors gendered by abstracting from cultural differences, were not analyzed. In this direction, the main purpose of this study is to analyze the gender policy of the Millî Görüş Movement as a political actor aspiring to the management of space and its sociocultural dynamics on the basis of its ideological discourse and practice. In this context, it will be examined how Millî Görüş constructs the spatial sociology of gender identity as a sub-category of cultural diversity in favor of masculine semiology.

METHOD

In this study, secondary data on parliamentary candidate lists shared with the public through the Official Gazette and the Supreme Electoral Council digital databases were used. The data on the general elections (1973, 1977, 1987, 1991, 1995, 1999, 1999, 2002, 2007, 2011, June 2015, November 2015, and 2018 General Elections) in which the Millî Görüş has participated since 1969 when it started to gain a place in political life, were evaluated through the sample of the Millî Selamet Partisi (National Salvation Party-MSP), Refah Partisi (Welfare Party-RP), Fazilet Partisi (Virtue Party-FP), and Saadet Partisi (Felicity Party-SP). The study also used data from the election manifestos and party programs of political parties in order to analyze the discourse of Millî Görüş on gender and representation dynamics. In the study, the qualitative research method (Altunışık et al., 2010, p. 302), which allows analyzing the research problem with a holistic approach, was used. The data set of the research was analyzed through content and critical discourse analysis techniques.

FINDINGS

Gender in Millî Görüş Discourse

Millî Görüş's construction of women's identity can be divided into two periods. *The first* is the period between 1969-1980, which covers the MNP/MSP processes; *the second* is the period after 1983 when the RP, FP, and SP came to the fore as political actors. The first period was shaped by the reflections of Cold War geopolitics. Millî Görüş's discourse on women's identity, which seeks a separate positioning in the face of dichotomic polarizations (the clash between right and left), has also emerged in this position. In this period, the fact that women's identity is dealt with in the dualism of ideology and system and abstracted from its (cultural) pluralistic dynamics reveals that the basic axiom of conservative performance is preserved.

The second period is the period in which late feminist discourse increased in Turkey due to the coups. In addition, under the influence of different modernist structures (Sarıbay, 1995), the Islamist base has problematized the identical structuralism constructed through traditional Islamic discourses on the grounds of cultural pluralism (Göle, 2002, p. 85). Contrary to the perception of the first period that there was no problem with women's identity in Islam, in the second period, the Islamic identity was preserved (Çakır, 2000) and the basic acquisitions regarding women's rights were re-analyzed. In contrast to the first period when the MNP/MSP maintained its radical stance, it can be stated that the political discourse of the Millî Görüş towards women's identity underwent a significant change in the second period with the RP process. The FP's attempt to isolate itself from the ideological context of the Millî Görüş and its effort to present a liberal outlook at this point brought its discourse on women's rights closer to a parallel line with contemporary pluralist discourse. In the SP, the forms of the Millî

Görüş ideology on women's discourse were preserved, but the Islamist line was partially transcended in terms of the rhetoric of fundamental rights.

EVALUATION AND CONCLUSION

Throughout its political life, Milli Görüş has constructed its gender policy through conservative discourses that are not seen as a chronic problem. This ideological position, which experienced partial changes according to the conditions of the period, was also significantly reflected in the spatial semiology regarding the representation of female identity. Likewise, both in the geographies with high voting rates and which have the opportunity to gain representatives and in the Central Anatolia, Eastern Anatolia, and Southeastern Anatolia regions, which have conservative and nationalist dynamics, women were given very few places in the candidate lists, leading to inequality in representation. In addition, it acted according to conjunctural dynamics by giving more space to female candidates in regions such as the Aegean, Mediterranean, and Marmara, where the voting potential is low, and thus, it revealed a masculine geographical outlook in gender representation. Therefore, in accordance with the ideological dynamics of the Milli Görüş, on the one hand, it reconstructed women's identity and commodified their cultural formations, and on the other hand, it based its geopolitical design on a masculine hegemony by limiting their representation to a great extent. At this point, it can be stated that Milli Görüş maintains the masculine and essentialist dualism regarding the reproduction of the body at the intersection of geographical and ideological discourse by questioning the knowledge production of feminist geopolitics regarding space and all its relational contexts.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aktaş, C. (1990). *Tanzimat'tan günümüze kılık kıyafet ve iktidar*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Anadolu Ajansı, (2018). Oya Akgönenç son yolculuğuna uğurlandı, 19.10.2022 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/politika/oyaakgonenc-son-yolculuguna-ugurlandi/1286347> adresinden edinilmiştir.
- Anayasa Mahkemesi*, (1998). 1997/1 (Siyasi Parti Kapatma), 11.19.2022 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/23266.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Ar, M. (2020a). Mekânsal açıdan sinemada kadın temsili: Suffragette (Diren!) filminin feminist bir eleştirisi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 151-172.
- Ar, M. (2020b). Jeopolitik söylemde paradigmatik değişim ve eleştirel söylem analizi. *International Journal of Geography and Geography Education*, (42), 278-290.
- Arat, Y. (1999). *Refah Partisi hanım komisyonları*. İstanbul: TVY.
- Aydın, H. (2020). Dengeleri altüst eden erken seçim, 18.04.2022 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/gundem/dengeleri-altust-eden-erken-secim-6191426> adresinden edinilmiştir.
- Bekaroğlu, E., & Anlı, Ö. F. (2020). Makro epistemolojik tartışmalar ışığında coğrafya: Stiller, paradigmlar ve modeller. *AÜ DTCF Dergisi*, 60(1), 278-311.
- Berkes, N. (2013). *The development of secularism in Turkey*. London: Routledge.
- Bilgili, M. (2017). Coğrafyanın bilimsel kimliğine postyapısalcı bir yaklaşım. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (35), 101-109.
- Bora, T. (2016). *Türk sağının üç hali*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Braidotti, R. (2000). Teratologies. In L. Buchanan, & C. Colebrook (Eds.), *Deleuze and feminist theory*. (s. 156-172). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Calhoun, C. (1995). *Critical social theory: Culture, history, and the challenge of difference*. New York: Wiley-Blackwell.
- Caul, M. (1999). Women's representation in parliament: The role of political parties. *Party Politics* 5(1), 79-98. <https://doi.org/10.1177/135.406.88990050010>
- Celis, K., & Childs, S. (2012). The substantive representation of women: What to do with conservative claims? *Political Studies* 60(1), 213-225. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2011.00904.x>
- Çaha, Ö. (2010). *Sivil kadın: Türkiye'de kadın ve sivil toplum*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Çaha, Ö., & Baykal, Ö. (2021). Milli Görüş hareketi ve sivil toplum. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 17(60), 138-163.
- Çakır, R. (1994). *Ne şeriat ne demokrasi*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Çakır, R. (2000). Dindar kadının serüveni. *Birikim Dergisi* 137, 27-35.
- Çakır, R. (2005). Milli Görüş hareketi. T. Bora, & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye siyasi düşünce: İslamcılık içinde* (s. 544-575). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dahl, R. A. (1993). *Demokrasi ve eleştirileri*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Demirel, A., & Durgu, S. (2017). *Temsiliyet ve seçimler*. Y. Taşkın (Ed.), *Siyaset: Kavramlar, kurumlar, süreçler içinde* (s. 355-381). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dixon, D. P. (2016). *Feminist geopolitics: Material states*. London: Routledge.
- Douzinas, C. (2002). Identity, recognition, rights or what can Hegel teach us about human rights? *Journal of Law and Society*, 29 (3), 379-405. <https://doi.org/10.1111/1467-6478.00225>
- Dowler, L., & Sharp, J. (2001). A feminist geopolitics? *Space and Polity* 5(3), 165-176. <https://doi.org/10.1080/135.625.70120104382>
- Drude, V., Jonasdottir, A., & Rosenbeck, B. (2005). *Is there a Nordic feminism? Nordic feminist thought on culture and society*. London: Routledge.
- Duverger, M. (1955). *The political role of women*. Paris: UNESCO.
- Eraslan, S. (2000a). İslamcı kadın gettoları. R. Çakır içinde, *Direnış ve İtaat* (s. 29-204). İstanbul: Metis Yayınları.
- Eraslan, S. (2000b). Refahlı kadınlar tecrübesi. Y. Ramazanoğlu (Ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadının tarihi dönüşümü içinde*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Erbakan, N. (1967). *Doğu'da, batı'da ve İslam'da kadın*. Ankara: ESAM.
- Erbakan, N. (1975). *Milli Görüş*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Erbakan, N. (1993). *RP 4. büyük kongre konuşması*. Ankara: Refah Partisi.
- Erbakan, N. (1995). *24 Aralık 1995 seçim sonuçları değerlendirmesi*. Ankara: ESAM Yayınları.
- Fay, B. (1993). The elements of critical social science. *Social research: Philosophy, politics and practice*, 33-36.
- FP. (1999). *Seçim beyannamesi*. Ankara: ESAM.
- Girvin, B. (1988). *The transformation of contemporary conservatism*. SAGE.
- Göle, N. (2002). *Melez desenler: İslam ve modernlik üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, N., & Çayır, K. (2000). *İslam'ın yeni kamusal yüzleri: İslam ve kamusal alan üzerine bir atölye çalışması*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gül, S., & Yonca, A. (2015). Türkiye siyasetinin eril anatomisi: 2015 seçimlerini kota uygulamaları üzerinden yeniden düşünmek. *Toplum ve Demokrasi Dergisi* 9(19), 51-72.
- Habermas, J. (2002). *Öteki olmak, ötekiyle yaşamak*. İstanbul: YKY.
- Haspolat, E. (2011). Siyasal İslam ve İslamcı kadının kamusal alana katılımı. *Eğitim Bilim Toplum*, 5 (17), 4-29.
- Heper, M. (1991). The state, religion and pluralism: The Turkish case in comparative perspective. *British Journal of Middle Eastern Studies* 18(1), 38-51. <https://doi.org/10.1080/135.301.99108705525>
- İçduygu, A., & Keyman, E. F. (1998). Globalleşme, anayasallık ve Türkiye'de vatandaşlık tartışması. *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Kamusal Alan*, Sayı: 5, 157-170.
- IDEA, (2023). Gender Quotas Around the World, Retrieved 05.05.2023 from: <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/database>
- Inglehart, R., & Norris, P. (2000). The developmental theory of the gender gap: Women's and men's voting behavior in global perspective. *International Political Science Review* 21(4), 441-463. <https://doi.org/10.1177/019.251.2100214>
- KA.DER, (2004). *Kadın sorunlarına çözüm arayışı*. İstanbul: KA.DER Yayınları.
- KA.DER, (2005). *Eşit temsil için cinsiyet kotası erkek demokrasiden gerçek demokrasiye*. İstanbul: Acar Matbaacılık.
- Kittilson, M. C. (2006). *Challenging parties, changing parliaments: Women and elected office in contemporary Western Europe*. Ohio: Ohio State University Press.
- Kofman, E., & Peake, L. (2017). Into the 1990s: A gendered agenda for political geography. In *Politics* (pp. 67-90). Routledge.
- Kutan, R. (1998). *FP ilk adım toplantısı*. Ankara: ESAM.
- Kutan, R. (2003). *Saadet Partisi 1. olağan kongresi konuşması*. Ankara: ESAM.
- Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü yurttaşlık*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Mardin, Ş. (2013). *Türkiye'de din ve siyaset makaleleri 3*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marston, S. A. (1990). Who are 'the people?': Gender, citizenship, and the making of the American nation. *Environment and Planning D: Society and Space* 8(4), 449-458. <https://doi.org/10.1068/d080449>
- Marston, S.A. (2000). The social construction of scale. *Progress in Human Geography*, 24(2), 219-242. <https://doi.org/10.1191/030.913.20067408627>
- Matland, R. E., & Studlar, D. T. (1996). The contagion of women candidates in single-member district and proportional representation electoral systems: Canada and Norway. *The Journal of Politics* 58(3), 707-733. <https://doi.org/10.2307/2960439>

- Milli Gazete, (2007). Müstakiller hareketi, Erbakan Hoca'nın bağımsız adaylığı ve bir seçim broşürü, 27.10.2022 tarihinde <https://www.milligazete.com.tr/haber/1211720/mustakiller-harekati-erbakan-hoca-nin-bagimsiz-adayligi-ve-bir-secim-brosuru> adresinden edinilmiştir.
- Milli Gazete, (2015). Mesele idam değil iman meselesi, 02.11.2022 tarihinde <https://www.milligazete.com.tr/haber/971855/mesele-idam-degil-imanmeselesi> adresinden edinilmiştir.
- Milliyet, (2003). Hanım kardeşlerimiz davamızın motoru, 06.01.2023 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/2003/06/17/siyaset/siy10.html> adresinden edinilmiştir.
- MNP. (1970). *MNP parti programı*. Ankara: ESAM.
- Modood, T. (2014). *Çokkültürcülük: Bir yurttaşlık tasarımı* (çev. İsmail Yılmaz). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- MSP. (1973). *Seçim beyannamesi*. Ankara: ESAM.
- Norris, P., & Krook, M. (2011). *Gender equality in elected office: A six-step action plan*. Massachusetts: Harvard University.
- Norris, P., & Lovenduski, J. (1993). If only more candidates came forward: Supply-side explanations of candidate selection in Britain. *British Journal of Political Science* 23(3), 373-408. <https://doi.org/10.1017/S0007123400006657>
- Nugent, M. K., & Krook, M. L. (1993). All-Women shortlists: Myths and realities. *Parliamentary Affairs* 69 (1), 115-135. <https://doi.org/10.1093/pa/gsv015>
- Örs, B. (1997). Siyasal temsil ve demokrasi. *İktisat Dergisi*, 374, 24-34.
- Özbudun, E., & Hale, W. (2010). *Türkiye'de İslamcılık, demokrasi ve liberalizm, AKP olayı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özgen, N. (2010). Bilim olarak coğrafya ve evrimsel paradigmaları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 19(2), 1-26.
- Pitkin, H. F. (2014). *Temsil kavramı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları.
- RP. (1991). *Seçim beyannamesi*. Ankara: ESAM.
- RP İstanbul İl Teşkilatı. (1993). *Çalışma programı*. İstanbul: RP Yayınları.
- Sancar, S. (2009). *Cogito: Feminizm özel sayısı*, 58, 245-258.
- Sarıbay, A. Y. (1995). Farklılıklar ayrıcalık haline gelmemeli, Milliyet Gazetesi. (Ş. Alpay, & N. Kuyaş, Röportajı Yapanlar).
- Sarıbay, A. Y. (2005). Millî Nizam Partisinin kuruluşu ve programının içeriği. T. Bora, & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi süşünce: İslamcılık içinde* (s. 576-590). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sedinger, T. (2002). Nation and identification: Psychoanalysis, race, and sexual difference. *Cultural Critique*, (50), 40-73. <https://doi.org/10.1353/cul.2002.0011>
- Singerman, D. (1994). Where has all the power gone? Women and politics in popular quarters of Cairo. In F. M. Gocek, & B. Shiva (Eds.), *Reconstructing gender in the middle east: Tradition, identity and power* (s. 174-200). New York: Columbia University Press.
- SP. (2018). *Seçim beyannamesi*. Ankara: Saadet Partisi.
- SP. (2023). *Kadro*, 01.03.2023 tarihinde <https://saadet.org.tr/tr/anasayfa#kadro> adresinden edinilmiştir.
- Şen, S. (2004). *AKP Millî Görüşçü mü: Parti programlarında Millî Görüş*. İstanbul: Nokta Kitap.
- Taylor, C. (2018). *Çokkültürcülük: Tanınma politikası*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- TBMMZC. (1930). D.3, C.17, 20.3.1930:3-10.
- TBMMZC. (1933). D.4, C.17, 26.10.1933: 26-1.
- TBMMZC. (1934). D.4, C.25, 5.12.1934: 82-84.
- TDK, (2022). Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 11.18.2022 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Thomas, M., & André Bodet, M. (2013). Sacrificial lambs, women candidates, and district competitiveness in Canada. *Electoral Studies* 32(1), 153-166. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2012.12.001>
- Timisi, N. (2011). Sinemaya feminist müdahale: Laura Mulvey'de psikanalitik seyirciden teknolojik seyirciye. M. İri (Ed.), *Sinema araştırmaları: Kuramlar, kavramlar, yaklaşımlar içinde* (s. 157-182). İstanbul: Derin Yayınları.
- Toal, G. (1989). *Critical geopolitics: The social construction of place and space in the practice of statecraft*. Unpublished PhD thesis. New York: Syracuse University.
- Toal, G. (1994). Critical geopolitics and development theory: Intensifying the dialogue. *Transactions of the Institute of British Geographers* 19(2), 228-233. <https://doi.org/10.2307/622757>
- Toal, G. (1996). *Critical geopolitics: The politics of writing global space*. Minneapolis: U of Minnesota Press.
- Touraine, A. (2019). *Demokrasi nedir?* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Vergin, N. (2000). *Din, toplum ve siyasal sistem*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Waylen, G. (1996). *Gender in third world politics*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Westlake, D. (2018). Multiculturalism, political parties, and the conflicting pressures of ethnic minorities and far-right parties. *Party Politics*, 24(4), 421-433. <https://doi.org/10.1177/1354068816678881>
- Wiliarty, S. (2010). *The CDU and the politics of gender in Germany: Bringing women to the party*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Wodak, R. (2002). Aspects of critical discourse analysis. *Zeitschrift für Angewandte Linguistik*, 36(5), 5-31.
- Yavuz, H. (2005). Milli Görüş hareketi: Muhalif ve modernist gelenek. T. Bora, & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* içinde (s. 591-603). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz, H. (2008). *Modernleşen Müslümanlar/Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yılmaz, Z. (2011). Küresel İslam hareketinde kadının yeni temsil biçimleri: Türkiye örneği. S. Sancar(Ed.), *Birkaç arpa boyu... 21. yüzyıla girerken Türkiye'de feminist çalışmalar. Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a armağan* içinde (s. 777-798). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- YSK, (2022). Milletvekili genel seçim arşivi, 11.19.2022 tarihinde <https://www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644> adresinden edinilmiştir.
- Yürüşen, M. (2001). Çoğulculuk: Sorunlar, sınırlar ve imkanlar. *Liberal Düşünce Dergisi*, 22, 116-128.
- Zapata-Barrero, R. (2017). How do political parties deal with the “diversity gap”? Democratic deficits and party strategies. *Ethnic and Racial Studies* 40(5), 766-786.
- Zengin, B. (1993). RP'de değişim sancıları. *Yeni Zemin Dergisi*, 1(27), 33.